Towards Modern Slavic Studies

Irena Bogoczová

SLOVANSKÉ JAZYKOVÉ TRADICE A TYPOLOGICKÉ ODLIŠNOSTI

Towards Modern Slavic Studies – 2020-1-PL01-KA203-081976
2020 Erasmus+ Strategic Partnerships for higher education

Tato publikace je spolufinancována Evropskou komisí v rámci programu Erasmus+. Tato publikace odráží názory autorů a Národní agentura a Evropská komise nejsou zodpovědné za jakékoli použití informací, které obsahuje.

PUBLIKACE ZDARMA

licence: CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.pl)

© doc. PhDr. Irena Bogoczová, CSc. Ostrava: Ostravská univerzita, 2022

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

OBSAH

Uvedení 3

Kapitola 1.: Jazyková genealogie a typologie 5

Kapitola 2.: Fonologie (na pozadí grafie a ortografie) 10

Kapitola 3.: Flexe – deklinace 20

Kapitola 4.: Flexe – konjugace 31

Kapitola 5.: Syntax 44

Kapitola 6.: Lexikologie a slovotvorba 53

Použitá literatura 60

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

UVEDENÍ

Předkládaná textová opora je určena primárně studentům polonistiky a rusistiky, ale může být nabídnuta posluchačům kterékoliv jiné slovanské filologie.

Obsahuje celkem 6 kapitol, každá z nich pak zahrnuje penzum informací vztahujících se k danému tématu. První kapitola je věnována přehledu vývoje bádání v oblasti obecné lingvistiky, přesněji – metodě genealogického a typologického popisu jazyka. Další kapitoly sledují jednotlivé roviny (slovanského) jazykového systému: fonologickou, morfologickou, syntaktickou a lexikální. Jedná se o tyto kapitoly:

KAPITOLA 1: JAZYKOVÁ GENEALOGIE A TYPOLOGIE

KAPITOLA 2: FONOLOGIE (NA POZADÍ GRAFIE A ORTOGRAFIE)

KAPITOLA 3: FLEXE – DEKLINACE

KAPITOLA 4: FLEXE – KONJUGACE

KAPITOLA 5: SYNTAX

KAPITOLA 6: LEXIKOLOGIE A SLOVOTVORBA

Smyslem výuky podle této opory je poukázat na to, co mají slovanské jazyky společné, a co se naopak stalo zvláštností každého z nich. S ohledem na první zmíněný záměr se snažíme představit situaci, jež je výsledkem evoluce slovanských jazyků od praslovanštiny, popř. indoevropštiny po (nej)novější fázi jejich vývoje. V tomto ohledu se zdůrazňují společné rysy a systémové shody. Zmíněný proces evoluce je prezentován samozřejmě ve velmi omezeném a zkráceném rozsahu. Následné zaměření na mezijazykové odlišnosti má upozornit na přítomnost zásadních (nejnápadnějších) systémových rozdílů v jednotlivých jazycích, přičemž hodnocení těchto specifik je vztaženo nejčastěji k češtině, ve které je také generován text opory.

Všechny kapitoly mají obdobnou kompozici. Nejdříve by si měl příjemce uvědomit, jakými vstupními znalostmi již disponuje, popř. si je oprášit či doplnit. Jedná-li se např. o syntaktické téma, nelze začínat výklad tím, co je to věta/výpověď, jaké jsou větné členy a podle čeho je můžeme poznat. Terminologie je, jak známo, základem vědecké komunikace v daném oboru, a proto i jí je třeba věnovat pozornost. Každé dílčí téma začíná stručnou definicí a minimem informací, které jsou dále rozvedeny. Nutnou součástí výkladu je exemplifikace tvrzení příslušným jazykovým materiálem z toho kterého slovanského jazyka. Na konci kapitoly je umístěno shrnutí jejího obsahu v podobě základních tezí. K samostatnému (individuálnímu) opakování učiva lze využít příslušné otázky a úkoly.

Ve výkladu vycházíme z četných sekundárních zdrojů, na které neodkazujeme v textu pokaždé, nýbrž až na konci opory, v seznamu použité literatury.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Prezentace jednotlivých jazyků předpokládá používání originální grafiky – latinky a cyrilice/azbuky. V případě jihoslovanské srbštiny a chorvatštiny se s ohledem na shodnost mluvnických systémů a velké části slovní zásoby omezujeme na latinský zápis, přestože si uvědomujeme, že tradičním srbským písmem je cyrilice (*ćirilica*).

Ve výkladu používáme běžné trichotomní dělení slovanských jazyků na západoslovanské, východoslovanské a jihoslovanské. Názvy jazyků zkracujeme podle klíče, který vysvětlujeme v následujícím soupisu zkratek:

čes. – český jazyk, čeština
sloven. – slovenský jazyk, slovenština
pol. – polský jazyk, polština
LS – lužickosrbské jazyka (pokud není třeba blíže specifikovat)
DLS – dolní lužická srbština
HLS – horní lužická srbština
rus. – ruský jazyk, ruština
běl. – běloruský jazyk, běloruština
ukr. – ukrajinský jazyk, ukrajinština
bul. – bulharský jazyk, bulharština
mak. – makedonský jazyk, makedonština
srb. – srbský jazyk, srbština
chor. – chorvatský jazyk, chorvatština (charvátský jazyk, charvátština)
srb./chor. – srbština i chorvatština
slovin. – slovinský jazyk, slovinština
prsl. – praslovanský jazyk, praslovanština
stsl. – staroslověnský jazyk, staroslověnština
řec. – klasický řecký jazyk, (stará) řečtina
lat. – latinský jazyk, latina

Dále jsou použity (ve shodě s jazykovými příručkami) tyto zkratky mluvnických kategorií:
sg. – singulár, jednotné číslo
pl. – plurál, množné číslo
du. – duál, dvojné číslo
m. – maskulinum, mužský rod
f. – femininum, ženský rod
n. – neutrum, střední rod
N – nominativ
G – genitiv
D – dativ
A – akuzativ
L – lokál
I – instrumentál
Ve významu ‚na rozdíl od' používáme buď symbol x, anebo zkratku slova versus – vs.
Příklady ilustrující teorii jsou uvedeny v kurzívě. Tam, kde je to důležité, je tučným písmem zdůrazněna samohláska v přízvučné slabice.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

KAPITOLA 1.: JAZYKOVÁ GENEALOGIE A TYPOLOGIE

VSTUPNÍ ZNALOSTI

- nostratická hypotéza
- rozrůznění indoevropské rodiny
- trichotomní členění slovanských jazyků
- historicko-srovnávací jazykověda 19. stol.
- mladogramatismus/neogramatismus
- jazyková typologie; typy jazyků

POJMOSLOVNÝ APARÁT

prajazyk, jazyková rodina, jazyková větev, jazykové společenství, jazyková jednota, divergence, genealogie, konvergence, jazykový svaz, jazyková typologie (holistická t., dílčí t.), typologický profil jazyka, diachronie, synchronie, glottodidaktika, jazykový systém, jazyková rovina, sanskrt

PŘEDMĚT ZÁJMU, DEFINICE

Jak známo, jazyky lze třídit a hodnotit podle nejrůznějších hledisek. Jedním z nich je kritérium příbuznosti, společného původu. **Genealogie** je diachronní metoda zkoumání jazyků, spočívá v hledání jejich společného předka (prajazyka), tudíž směřuje do minulosti. Předpokládá významný podíl společných rysů jazyků, které jsou vázány příbuzností. Obecně je genealogie (řec. génos, lat. genus, tj. rod) pomocnou vědou vícero vědních disciplín, nejen jazykovědy. Jazyková genealogie se uplatňuje hlavně v genetické klasifikaci jazyků a je základem historickosrovnávací lingvistiky.

Lze předpokládat, a mnohdy i zcela exaktně doložit, že každý prajazyk (např. praslovanština) má svého ještě staršího předchůdce a že jisté praobdobí jeho vývoje navázalo na časově ještě vzdálenější protoobdobí, např. (pra)indoevropské, případně nostratické atd. atd. Dnešní slovanské jazyky v dávné minulosti patřily do staršího společenství centrálních indoevropských dialektů. Postupným odstředivým (divergentním) vývojem se toto společenství začalo diferencovat a členit na jednotlivé větve indoevropské rodiny, např. slovanskou. Divergence pokračovala i v rámci této větve a jazyky slovanských kmenů se začaly od sebe vzájemně vzdalovat, různit a vymezovat. Zmíněný jazykový vývoj lze názorně demonstrovat na tomto zjednodušeném řetězci:

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

nostratické jazykové společenství → indoevropská jazyková rodina (vs. jiné rodiny: drávidská, altajská, uralská, kartvelská, semito-hamitská) → jazyky centrální/satemové (vs. periferní/kentumové) → balto-slovanská jednota → větev slovanská (vs. baltská, ale také indoíránská, germánská, románská, keltská, ilyrská(?), řecká(?), albánská(?) aj.) → praslovanština (vs. např. prabaltština) → (pra)dialekty západo-, východo- a jiho-slovanské (vč. spisovné staroslověnštiny bulharsko-makedonského původu) → národní (spisovné) slovanské jazyky

Kromě naznačeného odstředivého vývoje jazyků působí na jazyky opačné síly, dostředivé, které je sekundárně sbližují. Výsledkem konvergence jsou jazykové svazy neboli ligy a příkladem takového sblížení, jež se výrazně dotklo bulharštiny a makedonštiny, je balkánský jazykový svaz. Nicméně i v jeho rámci narážíme na jazyky „naše" (slovanské, příbuzné) vs. „cizí" (neslovanské, nepříbuzné). Naopak z hlediska jazykové typologie je zcela irelevantní to, jestli porovnávané jazyky mají/nemají společnou minulost. **Typologii** zajímá pouze to, jakým způsobem jazyk vyjadřuje gramatické informace. Je pravda, že příbuzné jazyky zpravidla mívají podobné typologické vlastnosti, na druhé straně víme, že se mohou i výrazně lišit. Důležitá je samotná míra koncentrace jistých jazykových rysů, např. v ruštině či polštině pozorujeme daleko větší stupeň analytismu nebo izolativnosti než např. v daleko flexivnější češtině či slovinštině. Důkazy o praslovanském dědictví slovanských jazyků a zároveň o rozdílné povaze jejich současných systémů nabízejí jednotlivé kapitoly této textové opory.

Jazyková typologie je tedy nauka o strukturních vlastnostech jazyků. Zaměřuje se na podobnosti a rozdíly jejich mluvnic, hledá jazyková univerzália a specifika a lingvistům slouží jako nástroj k uchopení jazykové mnohosti. Z hlediska glottodidaktického typologie usnadňuje mluvčímu zvládnout jazyk, pochopit jeho vnitřní zákonitosti a mechanismy, uvědomit si strukturu jazyka, a to jak cizího, tak mateřského. Integrující role typologie se projevuje v tom, že spojuje diachronii se synchronií, jakož i v odhalení toho, co v jazyce – v daném okamžiku jeho vývoje – kooperuje s celkovou povahou jeho systému, a co je naopak v rozporu s ní.

Typologie může jazyk (jazyky) popisovat komplexně (holistická typologie), anebo pouze v jedné z rovin jeho (jejich) systému – zvukové, morfologické, syntaktické, lexikální (dílčí typologie). Mluvíme pak o typologii fonologické, flexivní, slovotvorné apod. Přestože ortografie není součástí systému jazyka, v jistém smyslu souvisí s jeho foneticko-fonologickými vlastnostmi, a proto předmětem typologie mohou být i některé otázky pravopisu. Dlužno zdůraznit, že strukturní typologie historickosrovnávací jazykovědu nenahradila, ale rozvíjela se spíše paralelně s ní a doplnila ji o důležité poznatky.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Jazyky, které jsou v této opoře porovnávány, jsou slovanské, tudíž primárně flexivní. Jak již bylo naznačeno, míra jejich flexivnosti je různá. Na základě jistých rysů, jež daný jazyk vykazuje, lze sestavit jeho tzv. typologický profil. Např. typologický profil češtiny se vyznačuje vysokým stupněm flexivnosti (v tomto ohledu se podobá jihoslovanské slovinštině, zatímco sousední, geneticky bližší polština má řadu rysů společných s východoslovanskou ruštinou). Jazykovědci vědí, že k oslabení flexivnosti jazyka vede:

- značkovost (menší slovotvorná motivovanost), málo rozvinutá slovotvorná paradigmata, omezenější možnosti tvoření nových pojmenování z domácích zdrojů, často i omezené kolokační možnosti přejímek a snížená schopnost cizí slova skloňovat;
- morfologicko-syntaktický způsob tvoření pojmenování na úkor derivačního (morfologicko-sufixálního), přítomnost sdružených pojmenování, multiverbátů, apozičních spřežek (také přístavků, substantiv v roli shodného přívlastku v pozici za rozvíjeným slovem, např. *programátor analytik* nebo *medvěd brtník*); nepřechylování, častější neshodné přívlastky, analytický způsob stupňování, neproduktivnost posesivních adjektiv, různá verbo-nominální spojení;
- nivelizace dávných (praslovanských) hláskových alternací;
- nepřítomnost fonologické délky a pohyblivého přízvuku, tedy významných nástrojů sémantické i gramatické distinkce slov;
- pádový synkretismus, unifikace tvarů, redukce či zánik (neproduktivních) deklinací, zánik vokativu;
- ústup bezpředložkových tvarů (prostých pádů) ve prospěch analytismu;
- zánik řady slovesných tvarů (např. prostých minulých časů, předminulého a předbudoucího času);
- oslabení funkce nebo vynechání verba finita ve větě; obecná nominalizace vět;
- členská (částečná, neslovesná, negramatická) negace.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Zájem o minulost evropských jazyků zesílil na začátku 19. století a byl doménou zejména německé jazykovědy, i když tím, kdo pro Evropu „objevil" sanskrt, byl anglický právník z Kalkaty William **Jones** (viz *The Sanscrit Language*, 1786) a základní mechanismy hláskových zákonů formuloval již před Franzem **Boppem** (1816) či Jakobem **Grimmem** (1822) dánský lingvista Rasmus **Rask** (1814). Fascinace německých historických gramatiků tzv. posouváním hlásek (*Lautverschiebung*), stejně jako posedlost hledáním „pramáti" (*Ursprache*) němčiny byly však natolik silné, že se teorie o indoevropském původu evropských jazyků začala spojovat zrovna s německou jazykovědou.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Zájem o jazykovou diachronii pokračoval také v na přelomu 19. a 20. stol., v době, kdy se v jazykovědě projevoval směr známý pod pojmem mladogramatismus, popř. neogramatismus. Z českých lingvistů lze k tomuto směru přiřadit **Jana Gebauera** (1838–1907), autora několikadílné *Historické mluvnice jazyka českého*. Zájem o diachronii přetrvává i ve 20. stol., kdy se sledování zákonitostí hláskových změn ve slovanských jazycích věnovali významní slavisté, např. Rusové **Fortunatov** (Филипп Фёдорович Фортунатов, 1848–1914), **Šachmatov** (Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920), Polák Jan Michał **Rozwadowski** (1864–1935), významný indoevropeista, odborník na etymologii a fonetiku slovanských jazyků, dále jeho studenti, později slavní jazykovědci – Tadeusz **Lehr-Spławiński** (1891–1965) nebo Zdzisław **Stieber** (1903–1980), autor významné práce *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańkich* (1. vyd. 1969). Ke slavistům diachronikům patřil také Francouz Lucien **Tesnière** (1893–1954), který je známý hlavně jako syntaktik (je autorem teorie závislostní gramatiky).

Němečtí badatelé 19. stol. stáli také u zrodu vědecké strukturní typologie. K jejím zakladatelům patří nepochybně bratři Friedrich Schlegel (1772–1829) a August Wilhelm Schlegel (1767–1845), spíše literární vědci a překladatelé než jazykovědci v pravém slova smyslu. Tito badatelé považovali izolující jazyky za nejprimitivnější a flexivní – naopak – za nejvyspělejší. Obdobným způsobem přistupoval k jednotlivým jazykovým typům německý filozof Wilhelm fon **Humboldt** (1767–1835), který se ovšem nespokojil pouze s rozdělením jazyků na izolující, aglutinační, flexivní, popř. inkorporační (polysyntetické), ale na základě daného typu jazyka se snažil usoudit, jaká je povaha národa, jenž daný jazyk používá. Tento trend pokračoval i v teorii tzv. neohumboldtistů, např. Američana Edvarda **Sapira**, zatímco ruský lingvista **Uspenský** (Борис Андреевич Успенский) vypracoval vlastní metodu typologické charakteristiky jazyků na pozadí zvláštního metajazyka – *языка-эталона* (srov. *принципы структурной типологии*, Moskva 1962). O rozvoj jazykové typologie se zasadili také čeští lingvisté, zejména polyglot (mj. hungarista) Vladimír **Skalička** (*Zur ungarischen Gramatik*, 1935; souborný reprint *Typologische Studien*, 1979), Jaroslav **Popela** či Petr **Sgall**. Pozornost česko-polským typologickým rozdílům věnoval zejména Edvard **Lotko**, česko-ruským – např. zmíněný Popela, dále pak Roman **Mrázek** nebo Stanislav **Žaža**. Dodejme, že v současné typologii se využívají různé kvantitativní metody jazykové analýzy.

K základním tézím strukturní typologie patří minimálně tyto:

- Strukturní typologie je nástroj k uchopení jazykové mnohosti (viz *Encyklopedický slovník češtiny*).
- Sdělovací potřeby lidí jsou všude stejné. Jiný je pouze způsob sdělení.
- Všechny jazyky je třeba považovat za různá řešení stejných problémů. Jen ve srovnání s jinými jazyky jsou zvláštnosti jednotlivého jazyka plasticky viditelné (viz Skalička).
- Jazyková typologie umožňuje pochopit imanentní vlastnosti jazyka, zvládnout cizí jazyk a uvědomit si strukturu mateřského jazyka (viz Lotko).
- Příslušnost jazyka k typu není definitivní.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- Žádný jazyk netvoří čistý typ.
- Otázka nezní, co je (v jazyce) správné, ale – co je typické.

SHRNUTÍ

Σ

Za genealogickou považujeme takovou metodu analýzy jazyků, která vychází z jejich rodové příslušnosti. Předpokládá významný podíl společných rysů plynoucí z příbuznosti jazyků. V jistém smyslu opačným způsobem přistupuje k jazykové deskripci a klasifikaci strukturní typologie, která se však s historickosrovnávací metodou nevylučuje. Nesoustředí se na otázky příbuznosti jazyků, ale na shody/rozdíly v jejich struktuře, na podobnosti a odlišnosti jejich mluvnic. Z hlediska jazykovědné teorie spojuje synchronii s diachronií.

OTÁZKY A ÚKOLY:

Čím se liší jazyková genealogie od typologie?

Jaká je (evropská, česká) tradice typologického popisu jazyka?

K čemu slouží jazyková typologie?

Uveďte základní teze jazykové typologie.

Vyjmenujte jazykové typy a uveďte jejich základní vlastnosti.

Co je typické pro flexivní jazyk?

Které okruhy problémů zahrnuje tzv. holistická kontrastivní slovanská typologie?

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

KAPITOLA 2.: FONOLOGIE (NA POZADÍ GRAFIE A ORTOGRAFIE)

VSTUPNÍ ZNALOSTI

- předmět fonetiky a fonologie
- praslovanský vokalismus
- praslovanský konsonantismus
- praslovanská prozodie
- klasifikace hlásek z hlediska místa a způsobu artikulace
- slovanské písmo
- principy pravopisu ve slovanských jazycích

POJMOSLOVNÝ APARÁT

fón, foném, alofón, prozodém, kvantita, přízvuk, intonace, distinkce, vokalický jazyk, konsonantický jazyk, vokalický trojúhelník, jať, jery, diftongy, geminát, (de)palatalizace, jotace, protetizace, hláskové alternace, ekavština, (i)jekavština, ikavština

PŘEDMĚT ZÁJMU, DEFINICE

Fonologická rovina jazyka obsahuje nejmenší jazykové jednotky, které samy o sobě nemají význam, ale mohou význam slov měnit (srov. malovat/milovat, linka/Lenka). Těmito jednotkami jsou fonémy, které patří do jazyka ve smyslu langue. Řečově realizovanou jednotkou je fón, který může mít poziční varianty, tzv. alofóny. Výslovnosti se kromě zvukového materiálu v podobě hlásek účastní také prozodémy (suprasegmenty), které mohou být ve slovanských jazycích tyto: kvantita (délka), přízvuk (akcent) a slabičná intonace (změna tónu/výšky hlasu).

Fonetika zkoumá, jak známo, organogenetickou (fyziologickou) a fyzikálně-akustickou charakteristiku jazykového signálu. Fonologie se zabývá jazykovými jevy na zvukové úrovni systému (langue), způsobem využívání zvukového materiálu v jazyce; zkoumá zvuky, které mají distinktivní funkci, tedy fonémy.

Slovanský fonologický systém je přiměřeně (umírněně) bohatý. Všechny slovanské jazyky obsahují více než 30 a méně než 45 fonémů. Stanovit přesný počet fonémů v tom kterém jazyce není zcela jednoduché. Jedním důvodem je objektivní fakt, že se jednotlivé (slovanské) jazyky liší repertoárem hlásek, druhým – nejednotný přístup národních lingvistik k popisu zvukového materiálu jazyka. V jazycích s distinktivní délkou se počet samohlásek násobí – **a** x **á**, **i** x **í** atd., proto má čeština větší počet samohlásek než např. polština, přestože jí chybí vokály **y**, **ę** a **ą** [ǫ]. Tam, kde ke kvantitě

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

a přízvuku přistupuje navíc slabičná intonace, se rozlišují samohlásky krátké/dlouhé se stoupavou/klesavou intonací, tedy v případě samohlásek **a**, **e**, **i**, **o**, **u** je to např. v srbštině a chorvatštině automaticky 20 samostatných fonémů. Bez ohledu na to, že v každém slovanském jazyce převažuje počet souhlásek nad počtem samohlásek, existují slovanské jazyky více vokalické, nebo více konsonantické. Plyne to ostatně i z tabulky sestavené na základě práce polské slavistky Hanny Dalewské-Greń (1997):

jazyk	**fonémy**	**vokály**	**konsonanty**	**poměr v %**
ukrajinština	47//38	6	41//32	12,75//16
bulharština	45	6	39	13,33
ruština, běloruština	41	6	35	14,64
makedonština	31	5	26	16,13
polština	44	8	36	18,6
čeština, srb., chor.	35	10	25	28,57
slovinština	35	13	22	37,14

Za konsonantické jsou lingvisty shodně považovány jazyky: ruština, běloruština, polština či bulharština, za vokalické – srbština, chorvatština, slovinština, popř. čeština a slovenština.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Je obecně známo, že jihoslovanské jazyky nemají foném tvrdé **i** a nemají ani odpovídající tomuto fonému grafém (výjimku tvoří písmeno ypsilon v cizích vlastních jménech v chorvatském a slovinském pravopise). Polština disponuje dvěma nosovými vokály, i když v řeči se to neprojevuje zdaleka tak často, jak by tomu mohl nasvědčovat pravopis. Vokalický systém je nejjednodušší (nejchudší) v makedonštině, nejsložitější (nejbohatší) – v srbštině a chorvatštině, slovinštině, příp. v kašubštině. V následujícím přehledu nejsou zohledněny zmíněné intonační poměry v srbštině, chorvatštině a slovinštině, naznačena je pouze fonologická délka. Ve spisovné češtině je foném **ó** okrajový (vyskytuje se pouze v cizích slovech typu *vagón, balón, bonbón*), frekventovaný je naopak v hanáckých dialektech. V příslušné literatuře se ruské tvrdé **i** hodnotí jako samohláska zadní, nanejvýš středová, naopak jeho umístění v polštině zasahuje do přední části vokalického trojúhelníku; v bulharštině je redukovaný, kvalitativně neutrální foném **ə** (jemuž odpovídá azbučný grafém **ъ**, v latinské transliteraci **ă**) centrální povahy, slovenština má díky hlásce **ä** dvě nízké samohlásky vedle sebe atd. atd.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

makedonština:	**i e a o u**
ruština, běloruština:	**i e a o u y**
bulharština:	**i e a ə/ă o u**
polština:	**i y e ę a o ą u** (grafém **ó** = [u])
čeština, srbština, chorvatština:	**i e a o u + í é á ó ú**
(v srb./chor. délka není součástí pravopisu)	
slovinština:	**i è ê a ə ô ò u**
slovenština:	**i e ä a o u + í**...

Slovanský konsonantismus je rozvinutější (bohatší) než vokalismus. Jistá národní lingvistika může přikládat váhu určitým hláskovým jevům, které jsou naopak v jazykovědné teorii jiného slovanského národa okrajové. Určitě za pozornost stojí palatalizace, a to jak ty staré (praslovanské), tak novější – související s historickým vývojem jednotlivých národních jazyků. Níže bude řeč podrobněji o palatalizaci velár **k**, **g**, **ch** následující přední samohláskou **e** nebo **i**, o výsledku měkčení souhlasky jotou (hláskou **j**), přesněji samohláskou **i**, která se v praslovanštině nacházela v předvokalické pozici, o hláskových alternacích, které s těmito jevy souvisejí, dále o (ne)měkčení souhlásek v pozici před vokály **e** nebo **i**. Zmíníme se také o slabikotvornosti likvid **r** a **l**, o zvukové realizaci grafémů **g** a **h**, o výslovnosti sykavek a polosykavek apod.

DÍLČÍ TÉMATA

Vokalismus

Kvalita samohlásek **i/y**. Rozlišení tvrdého a měkkého **i** ve zvukovém podsystému jazyka patří k praslovanskému hláskovému dědictví. Dnes foném **y**, pokud se v repertoáru samohlásek vyskytuje, zůstává sice vysoký, avšak v ruštině je spíše zadní, zatímco v polštině a LS – spíše přední povahy. V převážné většině slovanských jazyků splynul s měkkým **i**, byť se v některých z nich od **i** odlišuje ortograficky (čeština, slovenština). Na slovanském jihu se exkluzivita vokálu **y** nerespektuje ani v pravopise (jak již bylo zmíněno, grafické systémy jihoslovanských jazyků nedisponují takovýmto grafémem; v těch jihoslovanských jazycích, které používají latinku a jejichž pravopis je více tradiční, se **y** objevuje nanejvýš v cizích vlastních jménech). Vokál **i** může mít v některých jazycích schopnost palatalizovat předchozí souhlásku. Běžně k tomu dochází např. v polštině a ruštině, kde je měkká výslovnost ortoepická i ve slovech přejatých typu *wanilia* [vaňilja], *ваниль* [vaňil'];

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

souhlásky **d** a **t** před **i** jsou v ruštině ve výpůjčkách měkčeny také, zatímco polština má v těchto pozicích zpravidla **i** tvrdé (graficky **y**, např. *atletyka, modyfikacja*). V srbštině, chorvatštině či slovinštině samohláska **i** předchozí souhlásku automaticky nepalatalizuje (pokud se nejedná o případy typu *kraljica/краљица, ljiljan/љиљан, konjić/коњић, njihaljka/њихаљка*, tedy o souhlásku měkčenou záměrně). V bulharštině je měkčení **ďe**, **ťe**, **ňe** a **ďi**, **ťi**, **ňi** spíše příznakem příslušnosti mluvčího ke konkrétní nářeční oblasti. Pravidla psaní **i/y** v jazycích severoslovanských respektují v případě domácí slovní zásoby etymologický aspekt (tzv. tradiční pravopis), ve slovech cizí provenience se jazyky řídí většinou vlastní normou (por. čes *fyzika*, pol. *fizyka*; čes. *pyramida*, pol. *pyramida*; čes. *hygiena* pol. *higiena* aj.). Ukrajinština odlišuje v grafice tři i-ové znaky: klasické cyrilské **и**, které se vyslovuje jako tvrdé **y** (např. *ходити*), **і**, které má měkčící schopnosti, a **ї**, jež je nutno chápat jako dvě hlásky: **ji**. Znak **і** a hláska měkké **і** se v tomto jazyce vyskytuje v nově zavřených sylabách typu *Львів, Київ, він, кінь* aj. a v otevřených slabikách alternuje s **o** nebo **e**; foném **і** vystřídal také tzv. jať/**ѣ** (např. *ліс, віра*), případně se objevuje v cizích slovech. Znak **ї** se vyskytuje po samohláskách, výjimečně na začátku slov (*їда*/jídlo).

Osudy praslovanské samohlásky jať (**ѣ**). Zmíněná samohláska jať vznikla v praslovanštině buď z indoevropských diftongů **ai**, **oi**, anebo z dlouhého **e** v rámci tzv. změny kvantity v kvalitu. Její další vývoj je velmi různorodý – mohla splynout s obyčejným (měkčícím) **e** (např. v ruštině), mohla podlehnout různým kvalitativním hláskovým změnám (tzv. přehláskám), souhláska před jatěm mohla sekundárně ztvrdnout (depalatalizovat, srov. čes. *léto*, *seno* vs. *tělo*) atd. Způsob výslovnosti dávného jatě se stal výrazným činitelem diferenciace srbocharvátštiny, která se vyznačovala tzv. ekavskou, (i)jekavskou a ikavskou výslovností. Zatímco v Srbsku převažuje výslovnost (i pravopis): *lepo, bela, vreme, živeo, reč, Nemac*; v Černé Hoře, Bosně a Hercegovině a v Chorvatsku se vyslovuje/píše: *lijepo* (*ljepotica*), *bijela, vrijeme, živio, riječ* (*rječnik*), *Nijemac* (*njemački*); v Dalmácii se pak vyskytuje (nespisovná) ikavská verze výslovnosti: *lipo, bila, vrime, živio, rič, Nimac*. Obdobná je situace ve spisovné ukrajinštině, kde je za jať samohláska **і** (o čemž už byla řeč): *хліб, тіло, віра, місто, сліпий*. I ve východoslovanské ruštině je rozdíl mezi etymologickým **е** a hláskou jať významný – ta druhá totiž nepodléhá v přízvučné slabice změně na **ё** (srov. *лес, вера*). Změna **е** na **ё** pod přízvukem neplatí v ukrajinštině (*веселий, твердий, зелений*).

Slovanské diftongy. Kromě českého **ou** najdeme v řadě slovanských jazyků specifické spojení samohlásek, srov. sloven. **ie**, **ia**, **uo** (**ô**) (*tieň, občianka, kôň* [kuoň]) nebo srbské a chorvatské **ae**, **ao**, **io**, **eo** (*jedanaest, pisao, učio, živeo/živio*). Odlišná je také slabičná realizace diftongů v cizích slovech, např. čes. [di-je-ta], [his-to-ri-je], [rá-di-jo] a pol. [dje-ta], [his-to-rja], [ra-djo].

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Modifikace samohlásek. Jak již bylo naznačeno, výslovnosti se účastní nejen samotné fonémy, ale i tzv. prozodémy, tedy přízvuk, délka a (slabičná) intonace. Z velkého množství zvláštností, které se s touto záležitostí pojí, je třeba zmínit alespoň některé. Za prvé, je to redukce samohlásek v nepřízvučných slabikách, a to nejenom ruská. Během ní dochází nejen ke změnám kvantity (doby výslovnosti) hlásky, ale také její kvality: rus. [g-l^{a}-v**a**], [^{a}-ť**e**c], [v^{i}-sn**a**], [z^{i}-l´**o**-n^{y}j], [b^{i}-g**o**m], [v^{i}-sj**o**-l^{y}j]; běl. [h**o**-l^{a}s], bul. [^{u}-gl^{i}-d**a**-l^{u}] (огледало/zrcadlo). Za druhé, jde o např. české zkracování v běžné výslovnosti samohlásek, které představují větší artikulační námahu, tedy vysokých vokálů **í** a **ú**, zejména v posledních slabikách (v koncovkách). Za třetí, polské nosové samohlásky **ę** a **ą** se nosově vyslovují jen v omezeném rozsahu, a to i v jinak pečlivé výslovnosti. Běžně se nosovky se rozkládají na samohlásku ústní a souhlasku **m**, **n**: zęby [zemby], *błądzić* [błon/ńʒić], před velárou se místo **n** objevuje **ŋ**: *okrągły* [okroŋgły]), nemluvě o dalších, více méně neortoepických, přesto velmi rozšířených artikulačních zvyklostech.

Samohláskové alternace. Tento jev je rozšířený v mnoha jazycích, přestože si některé národní lingvistiky v tomto ohledu činí nároky na jakousi exkluzivitu. Nápadná je ukrajinská přehláska typu *Львів/Львова, Київ/Києва*, také *бджола/бджілка, бджільництво*; na tvrdosti/měkkosti následující souhlásky (přesněji souhlásky v následující slabice) záleží výslovnost (i pravopis) v bulharštině (*бял/бели, мляко/млечен*), v polštině (*czoło / na czele* (*na czole), żona / ożenić się, las / w lesie, kwiat/kwiecień)*, ostatně i v češtině (svátek/ světit, devět/devátý / do devíti) nebo ruštině (*темнеть/тёмный, весёлый/веселе*). Střídání nosovek **ą/ę** v polštině záleží na kvantitě těchto samohlásek v praslovanštině (*gałąź / na gałęzi, wąż / bez węża, pięć/piątek*).

Protetizace. Tento jev zaujímá v hláskosloví místo na rozhraní vokalismu a konsonantismu – týká se samohlásek na začátku slov a je řešen pomocí souhlásek. Tradičními praslovanskými protetickými hláskami byly **j** a **v**. Ukrajinština a běloruština jsou jazyky, které mají silnou potřebu náslovnou samohlásku protetizovat, srov. *вулиця, він, вона, вогонь, вухо, відвага, вулик* (rus. *улей*), *вузол* (rus. *узел), вуса* (rus. *усы*), *вузький, вугільний* (rus. *угольный*); běl. *в**о**блака*, ale *абл**о**кі* (pl.), *волава* (olovo, cín), *в**о**зера* (jezero), ale *аз**ё**ры* (pl.), *воблік, восень, вопыт, вока* (oko), *вузки, в**у**галь*, ale *угл**і*** (pl.), *вулей* (rus. *улей*), *вучыць* (rus. *учить*), *вуда* (udice), *вуліца, вусы* (knír, vousy), *вусны* (rty), *вушы* (uši)… dokonce *навука*; na západě k takovým jazykům patří lužické srbštiny: HLS *wobdarjować, wón, wobróna, wosmička, wučić, wucho*; DLS *wóraś, woko, wogeń* (i když ve výslovnosti se realizuje spíše neslabičné **u** než retozubné **v**), naopak protetické **j** nenajdeme v bul. *един* (slovin. *en*), *искра, игла*; pol. *igła, ikra*, nemluvě o ruských, ukrajinských příkladech typu *один, озеро, осень/осінь*. Protetická může být také hláska **h**: LS *Hadam, hić* (jít), běl. *геты* (rus. *эти*). Nutno zdůraznit, že v tomto případě jde pokaždé o spisovnou výslovnost a že protetické hlásky jsou také součástí pravopisu slov.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Konsonantismus

Sonory. Zvláštní skupinu souhlásek tvoří tzv. souhlásky jedinečné (jedinečně znělé). Ve všech slovanských jazycích jde o fonémy: **j**, **r**, **l**, **m**, **n**, většinou také **ň**, neslabičné **u** (v písmu **ł**, **в**, **ў**, **w**). Hlásky **r** a **l** mohou být v jazyce také v měkké, tvrdé a neutrální verzi, což se graficky řeší různě (v latince např. písmeny **l´**, **lj**, **ł**, **l**, v cyrilici **ль**, **ль**, **л**). Měkkou výslovnost může signalizovat samotné spojení **l** s přední samohláskou, tedy zápis **li** či **le**. Grafém **ў** je, jak známo, výlučně běloruský, objevuje se v náslovné pozici po předchozím slově končícím samohláskou (*я ўжо*… x *ён ужо*…), uvnitř slov před souhláskou (***е**хаў*, *д**о**ўго*, *моўч**а**ў*, *воўк*, *ўдав**а***, *дзяр**э**ўня*), hlavně pak v koncovkách genitivu plurálu substantiv: *заводаў, братаў, сёстраў, лісіцаў, вішняў, пытанняў, палёў*.

Hláska **r** *měkčená* následující přední samohláskou (**e**, **i**) se pouze v češtině změnila ve specifickou frikativu **ř** (výjimku tvoří slovo *krev* < prsl. *kry, krъve* a lexikální výpůjčky typu *prezident, princip* aj.). Přestože se tento grafém používá i v HLS, jeho výslovnost se té české nepodobá – jeho zvuková realizace je [š], nebo [c´]: *při, křik* x *tři, bratřa*. Zřejmě vlivem sousední němčiny Lužičané vyslovují výhradně uvulární **r**.

Slabikotvorné **r** a **l**. Jedinečně znělé hlásky **r** a **l** mohou být v některých slovanských jazycích sylabotvorné (slabičné), tedy tvořit znělostní jádro slabiky. Víme, že i v dávné minulosti zaznamenaly jistý vývoj, jehož výsledkem byla v praslovanštině situace, kdy se tyto hlásky vyskytovaly jak v měkké, tak tvrdé podobě (**r´**, **l´** < **ьr**, **ьl**; **r**, **l** < **ъr**, **ъl**). Na slovanské půdě se tyto hlásky liší měrou své slabikotvorností (srov. čes. *trn*, *vlk*, ale *černý, dlouhý*; pol. *cierń, wilk*; rus. *волк*), dokonce v jednotlivých jazycích se může vyskytovat jak slabičné **r**, **l** krátké, tak dlouhé (sloven. *trń, stĺp, tĺcť, dĺžka, vŕšok*). V srbštině a chorvatštině se slabičné **r** respektuje důsledněji než v češtině (*crn, crv, crven*), zatímco hláska **l** zaniká ve prospěch vokálu (*vuk*/vlk, *bugarski, magla*/mlha, *sunce, dug*/dlouhý, *žut*/ žlutý). V srb./chor. může mít slabikotvorné **r** nejen kvantitu, ale i stoupavou či klesavou intonaci. Výsledek různých osudů popisovaných hlásek lze prezentovat na příkladu slova (v češtině) „lžíce“, které má v dalších slovanských jazycích tyto podoby: *lyžica, žlica, łyżka, лыжка, лъжица, łžyca, ložka* …

Veláry **g** a **ch** a laryngála **h**. Změna praslovanského **g** na **h** (pouze ve výslovnosti, anebo ve výslovnosti i pravopise) postihla docela velký jazykový areál na slovanském severu. Jde o pruh táhnoucí se od horní lužické srbštiny přes češtinu, slovenštinu, běloruštinu po ukrajinštinu (srov. HLS *hinuć, hłowa* [wowa]; běl. [naha], [hňazdo]; ukr. [hovoryty], [hora]). Jihoslovanské jazyky naopak nemají znělé **h** ani v domácích, ani cizích slovech a to, co se jeví jako **h** je ve skutečnosti neznělé **ch**/**x** (*Hrvatska, hotel, pahuljica, majhen*). Polský pravopis sice **h** a **ch** odlišuje, ale polská výslovnost nikoliv (znělé **h** se objevuje nanejvýš v intervokalických pozicích ve slově nebo na rozhraní slov, např. [mehanizm],

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

[kohać], což je hodnoceno jako nespisovné). K lužické srbštině je třeba poznamenat, že pravopis slova se souhláskou **h** nemusí odpovídat např. české představě o její výslovnosti (srov. *drohi* [droji], *noha* [noła], *hněw* [ňeł], *płuh* [płu], *zhubić* [zubić] atd.).

Druhá palatalizace velár **k**, **g** a **ch**. Pravidelným výsledkem praslovanského měkčení těchto konsonantů předními vokály **i** a **e** (za jat') diftongického původu jsou, jak známo, hlásky **c**, **z** a **s´**. Tento stav respektují jen některé slovanské jazyky, jinde je velára **ch** palatalizována podle první palatalizace (konkrétně do podoby **š**, srov. české mniši), anebo v pozici před koncovkou došlo k obnovení původní veláry (sloven. o *muche*, na *nohe*, v *ruke* x *vlci*; rus. [v rek'e], [na nog'e], [o staruch'e], [volk'i]; srb./chor. *veliki, dragi* x *momci, vojnici, Česi*, u *ruci*, u *rijeci/Rijeci*).

Měkčení ostatních souhlásek předními samohláskami a měkkým jerem. Ke konci praslovanštiny, kdy ještě existovaly superkrátké vokály, tzv. jery, byly konsonanty v pozici před měkkým jerem (**ь**) zřejmě do jisté míry měkčeny už tenkrát. Totéž platí o konsonantech v pozici před předními vokály (**i**, **e**, **ě/ѣ**, **ę**). S touto částečnou palatalizací se pak slovanské jazyky vyrovnávaly každý po svém. V ruštině se postupně před předními samohláskami vyvinuly souhlásky s jednoznačně měkkou výslovností a korelace založena na tvrdosti/měkkosti je důležitou součástí ruského konsonantismu. Čeština prošla několika vlnami depalatalizace (srov. *nebudete, den, sestra, zelený*) a měkké zůstaly pouze retnice před dávným jatěm (*město, pěna, věřit, běžet*, vs. sloven. *mesto, pena, veriť, bežať*), **d**, **t** před původní nosovkou **ę** (*dítě, hádě*) atd. V polštině vznikly tzv. novopalatální souhlásky **ś**, **ć**, **ź**, **dź** [ʒ́]. Nejednotný průběh měla, jak známo, praslovanská jotace hlásek **t** a **d**, tedy měkčení těchto souhlásek následujícím **i** v předvokalické pozici (< **tj+**vokál, **dj+**vokál). Tímto způsobem vznikla řada hlásek typických jen pro daný jazyk, např: v srb./chor. jsou hlásky **ć** a **đ**, v mak. **ќ** a **ѓ**, v bul. souhláskové skupiny [št] a [žd] (srov. *sveća, rođendan*, mak. *свеќа, туѓина, bul. свещ/свещта, рожден ден, чужденец*). Na jistých místech slovanského jazykového areálu se při výslovnosti souhlásek **t**, **d** v měkčené podobě „ceká" a „dzeká". To se může týkat jak běžně mluveného, tak spisovného útvaru daného národního jazyka a takovouto výslovnost může reflektovat i pravopis.

Mazurování a kašubování. S uvedenými jevy se setkáme na západoslovanském území. Polský národní jazyk se v teritoriálním (nářečním) smyslu dělí na oblasti mazurující (pol. mazurzenie) a nemazurující, přičemž spisovná je nemazurující výslovnost. Mazurování i kašubování (pol. kaszubienie) se týká výslovnosti alveolár (dásňových) **s**, **z**, **c**, **dz/ʒ**. Tyto hlásky tvoří ve spisovné polštině tři řady: **s**, **z**, **c**, **ʒ**; **ś**, **ź**, **ć**, **ʒ́** a **š**, **ž**, **č**. Pro mazurující dialekty je typická nepřítomnost poslední řady, tedy splynutí **š**, **ž**, **č**, se **s**, **z**, **c** (*kosyk, zycie, capka*). Zmíněná výslovnost je i v DLS. V případě kašubování dochází ke splynutí palatálních hlásek **ś**, **ź**, **ć**, **ʒ́** s tvrdými **s**, **z**, **c**, **ʒ** (srov. *se**ʒ**ec, zëma, scana, **ʒ**ecko*). Tuto výslovnost zohledňuje pochopitelně současná ortoepická i ortografická norma kašubštiny.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Gemináty. Zdvojená výslovnost dvou identických hlásek vedle sebe (také pravopis geminát) je dalším rysem slovanských jazyků, který je různí. V rámci slovanských jazyků převládá pravopis založený na tradičním etymologicko-morfologickém principu zaznamenávání řeči, který zdvojené souhlásky na morfologickém švu zpravidla respektuje (čemuž nemusí odpovídat výslovnost). Co je zvlášť pozoruhodné, je míra respektování dvou identických souhlásek ve slovech cizího původu, jako např. pol. *terrorysta, willa, Billa, lasso, spagetti, risotto, pizza* aj. K tomuto zdvojení může docházet také v paradigmatu domácích slov (srov. ukr. *ніч/ніччю, розкіш/розкішшю, сіл/сіллю, знань/ знання, раздоріж/раздоріжжя, понять/ поняття, жити/життя*, běl. *жиць/жыццё, ночь/ноччу* atd.).

Hlásky v proudu řeči. V souvislé mluvě se hlásky jedna druhé přizpůsobují. Rovněž v tomto ohledu se slovanské jazyky výrazně liší. Znělost na konci slova (před pauzou) respektuje srbština a chorvatština (*led, nož, puž, ljubav, grad, zub, voz, galeb*), ukrajinština ji pak zachovává i na morfologickém švu (*віз, біб, ріг, Львів, ліжко, рідко*; [viz], [bib], [rig], [ľviv], [ližko], [ridko]). Na mezislovním předělu je regresivní asimilace znělosti před znělou souhláskou nebo jedinečnou směrem ke znělé/jedinečné většinou považována za nespisovnou, regionální, např. moravskou (*náž_byt, devěd_měsíců, kož_jablek, lež_má krátké nohy*). Také v oblasti tvrdého vokalického začátku slova je situace různá. Splývavá výslovnost je vyžadována v ruštině (srov. *об этом*; [ob_etom, *в окне*, [v_okňe]; také bul. *следобед* < *след обед*), naopak v češtině je nespisovná. Progresivní asimilace znělosti směrem k následující neznělé souhlásce je v češtině v řeči náležitá pouze ve skupině **sh** (*schořet, na schledanou, schoda, scháňet, schoďit, schňilý*), jinde (např. *ʔtfdý, ʔcfičit, ʔsfůj, ʔsfatý, ʔkfět* aj.) nikoliv. Je nutno zmínit, že srbština a v o něco menší míře chorvatština mají fonetický pravopis, tudíž asimilaci znělosti zohledňují i ortograficky: *Srbin* x *srpski, vrabac* x *vrapca, mozak* x *mozga, svatovi* x *svadba*; obdobně mak. *српски, слатка* (m. *сладок), од* x *открие, Загрепски*, ale *Белградски* atd. Více než čeština se výslovností řídí sousední polština, která v pravopise výrazně zjednodušuje souhláskové skupiny vzniklé na rozhraní morfémů (*paryski, śląski, studencki, królestwo* aj.) a také mnohem jednodušeji řeší pravopis **s/z** na začátku slov (např. *skomplikować, sprowadzić, zharmonizować, zdziwić*).

Prozodie. Velký vliv na „celkový dojem", kterým působí ústní projev na příjemce (a to i laického), má (ne)přítomnost redukce nepřízvučných slabik. Tam, kde je přízvuk pohyblivý (byť omezeně), je také distinktivní. Rozlišuje nejen významy jednotlivých slov (viz rus. *доро**о**га* x *дорог**а**, м**у**ка* x *мук**а**,*; běl. *кас**а*** x *к**а**са*, bul. *в**е**дро* x *ведр**о**, п**е**та* x *пет**а***; srb./chor. *b**o**lovanje* x *bol**o**vanje*), ale je také jediným ukazatelem jejich odlišného mluvnického tvaru, např. bul. (*той) даде x даде* (aorist vs. přítomný čas), rus. *слов**а*** x *сл**о**ва, звезл**ы*** x *зв**ё**зды*; ukr. *голов**и*** x *г**о**лови* atd. Pokud k přízvuku přistoupí délka a slabičná intonace, vznikne (tak je tomu v srbštině a chorvatštině) docela pestrý repertoár

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

přízvuků (4 druhy). Např. slovo hrnek (*lonac*) tak má v paradigmatu tvary: *lònac/ lónca/lônci/lönácá*; slovo *ruka: rúka/rúke/rûk*… Stejné zjištění jako pro pohyblivý přízvuk platí i pro délku (kvantitu) – jde-li o délku fonologickou, jde zároveň o délku distinktivní. V češtině je takovýchto dvojic (trojic) mnoho, např. *vila/víla, zprava/zpráva, rada/ráda, vina/vína, vrátná/vratná, mladí/mládí, léta/létá, míle/ mile/milé, líni/líní, v září / v záři, úhel/úhel, kupuji/kupují, česky/český, Češka/céška, dospěly/dospělý* atd. Totéž nacházíme v srbštině a chorvatštině (*slagati*: [slāgati/ slagati], *luk* [lūk/luk], *kupiti* [kūpiti/ kupiti]).

SHRNUTÍ

Σ

V tomto oddíle opory byly prezentovány jen dílčí jevy pocházející ze zvukové roviny slovanských jazyků. Je samozřejmé, že podrobný výčet fonologických zvláštností by vyžadoval mnohem více místa, než tato příručka může poskytnout. Nicméně i z uvedených příkladů lze usoudit na jisté základní procesy, jimiž si jednotlivé slovanské fonologické systémy prošly a které jejich vývoj odklonily od jednotného (praslovanského) hláskového dědictví směrem k vlastním, specifickým typologickým charakteristikám. Projevilo se to např. v podobě dokončení (důsledné realizace) palatalizačních tendencí, nebo naopak sklonů k tvrdé (depalatalizované) výslovnosti; v zachování výsledků zejména druhé praslovanské palatalizace velár, nebo v obnovení původní hlásky **k/g/ch**, aby nedocházelo k alternacím na konci tvarotvorného základu slova. Pokaždé záleželo na tom, která z těchto tendencí byla silnější. Každý jednotlivý jazyk prodělal individuální (nové) měkčení a disponuje příklady hláskových alternací nejen v oblasti konsonantismu, ale i vokalismu. V této kapitole bylo možno zaznamenat rozmanitost sykavek a polosykavek či široké spektrum (spisovných a nespisovných) hláskových spodob. Všechny tyto zvláštnosti tvoří jedinečný zvukový obraz každého slovanského jazyka.

OTÁZKY A ÚKOLY:

Charakterizujte slovanský fonologický systém obecně.

Co jsou to tzv. konsonantické a vokalické slovanské jazyky?

Charakterizujte vokalický systém slovanských jazyků; uveďte, který jazyk má nejméně/nejvíce kvalitativně odlišných samohlásek.

Co patří do slovanské prozodie a jak se prozodické prostředky projevují v současných slovanských jazycích?

Jak se ve vztahu ke konsonantům mohou ve slovanských jazycích chovat přední samohlásky **i** a **e**?

Jaké rozdíly ve slovanských jazycích způsobil vývoj samohlásky jať (**ѣ**)?

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Vyjádřete se k opozici: **i/y**, **g/h/ch**, **r/ř**, **dz** [ʒ] / **z**.

Uveďte slovanské diftongy a nosovky.

Co jsou to samohláskové alternace? Uveďte příklady z různých slovanských jazyků.

Charakterizujte slovanský konsonantismus s ohledem na souhlásky tvrdé/měkké, jedinečné, sonorní (slabikotvorné).

Uveďte příklady z různých slovanských jazyků na souhláskové alternace (u velár i jiných konsonantů).

Co je to tzv. mazurování a kašubování?

Co víte o ortografii i ortoepii geminát ve slovanských jazycích?

Vyjádřete se ke znělostní asimilaci ve slovanských jazycích.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

KAPITOLA 3.: FLEXE – DEKLINACE

VSTUPNÍ ZNALOSTI

- deklinační systém staroslověnštiny
- principy jmenné, zájmenné a složené deklinace z hlediska diachronního
- kritéria klasifikace slovních druhů
- kritéria klasifikace deklinačních typů
- znalost hláskových změn během deklinace (morfonologie)
- přehled v oblasti skloňování podstatných jmen, přídavných jmen, zájmen a číslovek minimálně v jednom současném slovanském jazyce

POJMOSLOVNÝ APARÁT

deklinace, d. jmenná, d. zájmenná, d. složená, d. smíšená, gramatická kategorie, flexe, flexivnost, vnitřní flexe, paradigma, ohýbání, substantiva, adjektiva, pronomina, numeralia, kmen, analogie, dubleta, personálnost/personičnost, určitost/určenost, unifikace, synkretismus

PŘEDMĚT ZÁJMU, DEFINICE

Slovanské jazyky jsou primárně flexivní, proto je ohýbání slov jejich důležitou součástí. Ohýbat lze, jak známo, všechna mluvnická jména i slovesa. Ohýbání jmen je označováno jako deklinace/skloňování, ohýbání sloves – jako konjugace/časování, samotná ohebnost je nazývána flexivností nebo flektivností. Soustava tvarů daného slova, které vyjadřují jmenné gramatické kategorie (pádu, rodu a čísla), tvoří jeho paradigma. Deklinaci podléhají slovní druhy: podstatná jména, přídavná jména, zájmena a číslovky.

Všechna mluvnická jména nějak souvisejí s hmotnými nebo abstraktními entitami, tvoří nominální (statickou) složku jazyka. Jde o samotnou substanci (v zastoupení substantiv tuto funkci plní pronomina), vlastnost substance (adjektiva) a počet nebo pořadí substance (numeralia). Dynamickou složkou jsou pak slovesa.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

V každém slovanském jazyce se v historické době staroslověnský deklinační systém ve značné míře zjednodušil. Prosadily se silné (produktivní) deklinace a řada stsl. „vzorů“

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

jednoduše nemá pokračování. K perspektivním deklinacím přecházela některá substantiva i za cenu změny mluvnického rodu (např. ten > ta *pouť*, ten > ta *zvěř*).

Zásluhou hláskových změn se ve slovanském deklinačním systému vyvinuly paralelně tvrdé a měkké varianty deklinací (tzv. o- a io-kmeny, a- a ia-kmeny) a časem ohebná slova měnila i příslušnost k těmto varietám (např. pol. *ten, tego*, také *jednego* ← *jego*; rus. *молодого* ← *того*). Ke vzájemnému ovlivňování docházelo i mezi jmennou a složenou deklinací např. v případě přivlastňovacích přídavných jmen (srov. čes. plurálové paradigma *otcových, otcovým, otcovými* ← *dobrých, dobrým, dobrými*), jako adjektivum se dnes skloňuje vlastní jméno Jiří atd. Vedlejším produktem zmíněného „zjednodušení" skloňování je přítomnost dubletních tvarů (srov. v čes. dokonce vícero forem: o/v *ječmeně/ječmeni/ječmenu*), z nichž jeden bývá etymologicky správný, ale zastarávající, jiný (jiné) – nepůvodní, ale frekventovanější. V jazycích znikl i fenomén „smíšené deklinace" (srov. pol. sg. *hrabiego, hrabiemu*, (z) *hrabią*; pl. *hrabiowie*, (bez) *hrabiów, hrabiom*…; sloven. sg. *gazdiná, gazdinej, gazdinú*…; pl. *gazdiné, gazdín, gazdinám*…). Nejohroženější byly a jsou tzv. konsonantické deklinace (n-kmeny, nt-kmeny, s-kmeny, r-kmeny a ъv-kmeny). N-kmenovou deklinaci v plurálu měla obyvatelská jména, tedy ta, která v jednotném čísle obsahují sufix -in-. V češtině a slovinštině tato jména zmíněný morfém -in- ztratila vlivem plurálu i v jednotném čísle (*Pražan, Ljubljančan*; mak. *граѓанин*, ale *пражанец, скопјанец*). N-kmeny středního rodu si původní deklinaci většinou ponechávají (rus. *имя, имени*, srb./chor. *vreme/vrijeme, vremena*, slovin. *vreme, vremena*; pol. *imię, imienia*), i když v modifikované podobě (srov. stsl. *imę, imene, imeni*…). Neproduktivnost deklinace typu „kuře" je zjevná a řada jazyků se jí už zbavila, např. v rus. názvy mláďat získaly nověji příponu **-онок/-ёнок**, čímž přešly k mužským o-kmenům). Nt-kmenovou deklinaci si udržuje ukrajinština (*теля, теляти*, dokonce *горня, горняти* ‚hrníček'). V běloruštině jsou tvary *цяля, цяляці* archaické (vedle neutrálního *цялё, цяля*). Slovinština k nt-kmenům zdánlivě přiřadila i substantivum *oče* (otec), které skloňuje: *očeta, očetu*…, a vzácně zachovala i s-kmenové paradigma (*telo, telesa, telesu*…), srbština a chorvatština nadále skloňují *drvo, drveta*…, *jaje, jajeta* (vedle *jaja*), jinde se vyskytují ojedinělé tvary typu čes. (N_{sg}) *nebe*, (N_{pl}) *nebesa; rámě/rameno, ramene*…; *sémě/semeno, semene*…; pol. (N_{sg}) *niebo*, (N_{pl}) *niebiosa*, sloven. (N_{sg}) *kolo*, (N_{pl}) *kolesá*, rus. (N_{sl}) *чудо*, (N_{pl}) *чудеса*.

Existují slovanské jazyky gramaticky archaičtější a jazyky, které naopak inovací v mluvnickém systému zaznamenaly mnohem více. Nejflexivnější jsou čeština a slovinština, zatímco bulharština a makedonština flexi téměř postrádají. Pro flexivní jazykový typ je příznačný nízký stupeň unifikace deklinace, která je výsledkem synkretismu tvarů ohebných slov napříč mluvnickými rody a/nebo pády, a naopak vysoký stupeň začleňování cizích slov do domácí deklinační soustavy. Jsou jazyky, které mají v paradigmatu analogicky vyrovnané tvary v mnoha pádech a některá dokonce i značně zdomácnělá cizí slova buď neskloňují vůbec, anebo v omezené míře (srov. pol. *muzeum, gimnazjum, podium, centrum* aj.).

Jazyky s menším podílem flexe zpravidla rezignovaly na vokativ; ten se u substantiv objevuje nanejvýš (v sg.) u mužských o-/io-kmenů, mužských a ženských a-/ia-kmenů. Extrémním případem jsou v tomto

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ohledu zmíněné dva jihoslovanské jazyky, které jsou zároveň členy balkánského jazykového svazu a které postupně přišly téměř o veškerou schopnost slova skloňovat (výjimkou jsou spíše nářeční mluvnické systémy, anebo – ve spisovné bulharštině a makedonštině – osobní zájmena, kde narážíme na tvary: bul. *мене/ме, ми, него/го, му, тебе/те, ти, нам, нас, ни, им* atd., mak. *нас/не, нејзе/и, нив/ги* atd.). Mimo zájmena mohou mít tyto jazyky výjimečně odlišný vokativ: *Јоване, Петре, брате, владико, човече, војнику/војниче, приятелю, момко, друже, тате, куме, докторе, госпожо, майко/мајко/мамо, Иванке, Благуно, домаќинко/домаќинке.*

Dlužno zdůraznit, že s vlastní („pravou") flexivní morfologií nesouvisejí fonologické změny ve vokalismu, které postihly samohlásky, včetně těch, které plní funkci koncovek. V češtině způsobily např. to, že došlo ke sjednocení tvarů v paradigmatu typu „stavení" nebo (ta) „jarní", na druhé straně – k výraznému formálnímu odlišení měkké jmenné deklinace od tvrdé (srov. „pán" x „muž", „žena" x „růže", „předseda" x „soudce" aj.). Tuto situaci má na svědomí nikoliv mluvnický systém jazyka, ale zmíněné procesy v jeho zvukové rovině (morfonologie; čes. **-´a > -´e**, **-´á > -ie > -í**, **-´u > -´i**, **-´ú > -´í**). Takovéto odlišení tvrdé/měkké deklinace není v jiných jazycích tak markantní a projevuje se např. jen v instrumentálu singuláru maskulin koncoukou **-om**, nebo **-em** (srov. rus. *с заводом, с автомобилем; ukr. заводом, озером, врожаєм, лицем*; srb./chor. *sa prozorom, s učiteljem*), nebo v nominativu plurálu téhož rodu nabídkou koncovek **-ovi**, nebo **-evi** (např. srb./chor. *mostovi, ključevi*).

Alternace se týkají nejen samohlásek, ale také souhlásek, což bývá výsledkem dávných, praslovanských palatalizací, přesněji první a druhé palatalizace velár. Je zajímavé pozorovat, jak se slovanské jazyky vyrovnávaly se skutečností, že na konci tvarotvorné části slova byla v některých pádech jiná souhláska než v ostatních (ru**k**a/ru**c**e, no**h**a < no**g**a/no**z**e, stře**ch**a/stře**š**e; vel**k**ý/vel**c**í). V ruštině, slovenštině a slovinštině již velmi brzy převládla snaha vyhnout se těmto odlišnostem v paradigmatu a došlo k obnovení původních hlásek **k**, **g**, **ch** před koncovkou **-i** nebo **-e** (**-ě**) diftongického původu (rus. *в реке, на руке / ноге, о старухе, волки, великие…*; sloven. *na ruke/nohe, ruky*; slovin. *na roke/noge, ruki, nogi*). V polském N_{pl} je rozdíl *chłopcy x wilki* výsledkem odlišování pojmenování osob mužského rodu od ostatních substantiv (tzv. kategorie personálnosti/personičnosti) a forma *wilki* je původně akuzativní. V srb./chor. je tvar mluvnického jména v tomto pádu dán slovnědruhovou příslušností, např. (k substantivům) *jezici, udžbenici, bubrezi, tepisi; bul. учебници, биолози, стомаси*; mak. *јунаци, јазици, Грци, филолози, бубрези, монаси, Власи,* ale *veliki, dragi/драги, високи* aj. Obecně pak panuje tendence dávat přednost takové koncovce, která vyjádří stejnou gramatickou informaci, přesto nevyžaduje palatalizaci předchozí souhlásky (např. čes. *o vlku, o kolegovi* místo (podle stsl.) o ?vlce, o ?koleze). Kromě dávných, ještě praslovanských palatalizací velár je třeba pamatovat na specifické (příznačné pro konkrétní jazyk) souhlásky novopalatální.

Slovanské jazyky mají i tzv. vnitřní flexi (jsou introflexivní), byť v daleko menší míře než např. němčina. Laicky řečeno, během ohýbání slov se něco děje nejen na jejich konci,

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ale i v tvarotvorném základu (popř. v kořeni). Hlásková změna uvnitř slov je výsledkem již zmíněných nově zavřených slabik (srov. ukr. *двір/двора, гребінь/гребеня, голова/голів, села/сіл, колеса/коліс*, ve slovesných tvarech *волік/ волокла, боятися/не бійся*) nebo je zapříčiněna tzv. metatonií (proměnou akutové intonace na cirkumflexovou a obráceně), ke které došlo již na sklonku praslovanštiny a která úzce souvisí s krácením/dloužením samohlásky v předkoncovkové slabice (popř. v kořeni slova; srov. čes. *dvůr/dvora, jáma/jam*; sloven. *žena/žien, mucha/múch, cesta/ciest, žaba/žiab, ulica/ulíc, ovca/oviec, srna/sŕn, srdce/sŕdc*; pol. *mróz / na mrozie, owca/owiec, gałąź/gałęzi*. Je-li koncovka v různých pádech stejná (nulová, např. čes. *přítel/přátel*, sloven. *čas/čias*), jednotlivé pády odlišíme právě podle kvality samohlásky uvnitř slova. Mechanismu ohýbání slov se účastní, jak známo, kromě zmíněné kvantity také přízvuk, o čemž dobře vědí ti, kdo mají zkušenost s jazykem s pohyblivým přízvukem (rus. *вод**а**, вод**ы**, в**о**ды* (pl.), *в**о**дам; г**о**лос, г**о**лоса/голос**а**; сл**о**во, сл**о**ва/слов**а**; голов**а**/г**о**лову;* běl. *зямл**я*** (pl.) *з**е**млі; б**у**сел* (pl.) *бусл**ы**;* bul. *гр**а**д/градов**е**, кр**а**к/крак**а**, н**о**мер/номер**а**, мъж/мъж**е***).

DÍLČÍ TÉMATA

Kategorie mluvnického **rodu**. Rodová příslušnost slov může jen velmi omezeně korespondovat s mimojazykovou skutečností, např. s pohlavím živých bytostí. Pravým ukazatelem mluvnického rodu je, jak známo, flexe přívlastku (přídavného jména, rodového zájmena, popř. číslovky) – *tvrdá kost* x *dobrý host, dětská dlaň* x *černý kůň, velký hrdina* x *velká knihovna, zářivé slunce* x *přísný soudce, bílá zeď* x *můj zeť* aj. Pokud v kategorii rodu domácích slov panuje mezi slovanskými jazyky relativní shoda, naprosto nejednotně se s ohledem na rod chovají slova cizího původu, srov. (ta, to) *klima*, (ten) *klimat*, (to) *centrum*, (ten) *centar*, (to) *kilo*, (ta) *kila*, (ten) *kilogram*, (ta) *minuta*, (ten) *minut*, (ten) *критерий*, (ta) *torta*, (ten) *dort/tort*, (to) *gymnázium*, (ta) *гимназия*, (to) *datum*, (ta) *data*, (ten) *dátum* atd. Takováto různorodost však přímo do vlastního jazykového systému toho kterého slovanského jazyka příliš nezasahuje, daleko důležitějším (systémovým) rysem je míra rodového synkretismu v plurálu.

To, že jazyk disponuje třemi odlišný tvary adjektiv, (rodových) zájmen nebo l-ového příčestí v jednotném čísle, nepřekvapuje, větší pozornost si zaslouží situace v čísle množném, kde čeština (alespoň spisovná), ale také srbština a chorvatština formálně odlišují všechny tři rody: čes. *velcí/velké/velká* (obecná čeština však jen: *velký kluci, holky, mňesta*), srb./chor. *veliki/velike/velika*. Slovinština má nejen tři rozdílné tvary v plurálu, ale navíc dva v dvojném čísle. Další skupina jazyků (polština, slovenština a LS) nabízí v množném čísle jen tvary dva: sloven. *velkí chlapi* x *velké vtáky, domy, ženy, školy, mestá*; pol. *dobrzy sąsiedzi* x *dobre psy, buty, koleżanki, zupy, ciastka; dobri Serbi* x *dobre konje, lěsy, žony, pola*). Ruština, bulharština nebo makedonština mají v množném čísle pouze jeden, společný tvar: rus. *малые ребята, девушки, села*; *bul. млади мъже, жени, момичета; mak. убави другари, другарки, села*. Rodové jsou i některé číslovky – většinou jen první dvě (psáno číslicemi: 1, 2), ve slovinštině také 3, 4: *trije, štirje* (m.) x *tri, štiri* (f./n.). Podoba a paradigma tvarů číslovky 1 je značně

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

různorodá. Tato číslovka (*jeden, jedan, jedyn, en, един, еден, один, адзин*) se může skloňovat podle měkké, nebo tvrdé deklinace zájmen. Každý slovanský jazyk disponuje minimálně dvěma tvary číslovky 2: – *dva/dvaja/dwa/dwaj/dwóch/два/дзве/двама* a *dvě/dve/dvije/dwě/dwie/две/дві/дзві*. Otázkou však je, jaká je skutečná distribuce těchto tvarů. Kategorie mužské personálnosti (personičnosti) rozhoduje o používání forem: pol. *dwaj/dwóch* x *dwa, dwie* (také *trzej/trzech, czterej/czterech, pięciu* atd.); sloven. *dvaja (traja, štyria*); bul. *двама (трима, четирима, петима)* apod. Do deklinace číslovek může zasahovat také to, zda počítaný kolektiv lidských bytostí je jednotný, co se týče pohlaví, anebo se v něm vyskytují jak muži, tak ženy (chlapci/ dívky): pol. *troje dzieci, piętnaścioro studentów, trzydzieścioro czworo respondentów*, rus. *двое детей, семеро внучат*, běl. *трое рабят*, mak. *двојца* (*тројца, четворица, пет(м)ина, шест(м)ина…*) *ученици* (*і учениици а ученички*), slovin. *dvoje, troje…*, např. *imela sta dvoje otrok – dečka in deklico*; srb./chor. *dvoje dece/djece, jedanestoro unučadi.*

Kategorie životnosti jako subkategorie rodu (konkurující kategorii mužské personálnosti) se formálně projevuje většinou pouze v mužském rodě. Nutno však upozornit na východoslovanskou shodu A=G_{pl}, srov. rus. *(вижу)* этих *мальчиков, соседей, солдат, волков, коней, девушек, лошадей, овец, детей, лиц; běl. сыноў, аленяў, асоб, сясцёр, дзяцей, ягнят*; ukr. *приятелів, жінок, кіз (кози), конец (коні), телят (телята*).

Kategorie **pádu**. Pád je základní mluvnickou jmennou kategorií flexivních jazyků. O míře začlenění cizích substantiv do domácího deklinačního systému už byla zmínka. Zajímavý je v tomto ohledu srbský, chorvatský a slovinský způsob skloňování, který – na rozdíl od např. českého – zachovává cizí základní tvar slova (nominativ), k němuž připojuje domácí koncovku, srov. srb./chor. (sg): *sako, bez sakoa, u sakou, sa sakoom; taksi, taksija, u taksiju, s taksijem* (stejně *bife, foto, atašé, rezime, kupe, žiri, intervju* aj.), či tvary plurálu a duálu ve slovinštině: *aranžmaji, komiteji, taksiji; aranžmaja, komiteja, taksija*).

Nutno zdůraznit, že obecně velmi ohroženým pádem je vokativ, zřejmě proto, že nevstupuje do syntaktických vztahů, tudíž je postaven mimo gramatický rámec věty. Vyskytuje se nanejvýš u substantiv, a to v jednotném čísle a tvoří se jen u životných jmen mužského a ženského rodu (nejde-li o záměrnou, např. básnickou personifikaci). V případě jiných slovních druhů (přídavných jmen, zájmen, číslovek) není k tomuto zvláštnímu tvaru slova důvod. Výrazný úbytek (mnohosti) koncovek má dále na svědomí větší či menší míra unifikace tvarů v paradigmatech. Ruština nebo polština mají v množném čísle sjednocené koncovky v D/L/I u jmen všech tří rodů (při zachování rozlišení mezi pády), srov.: rus. **-ам**, **-ах**, **-ами** (*заводам, школам, лицам; о заводах, школах, лицах; с заводами, школами, лицами*), obdobná situace panuje v běloruštině a ukrajinštině, zatímco v polštině jde o řadu koncovek **-om**, **-ach**, **-ami** (*mężczyznom, kobietom, miastom; o mężczyznach, kobietach, miastach; z mężczyznami, kobietami, miastami*). Srbština a chorvatština vyrovnaly koncovky tří pádů v paradigmatu na jednotné **-ima** v D/L/I_{pl} mužského a středního rodu a ženské deklinace typu „kost" (*susedima/susjedima, selima, stvarima*) a **-ama** v D/ L/I_{pl} ženského rodu a deklinace typu „sluga"

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

(*ženama, školama, vojvodama*). Slovenština má takto sjednocený pouze I_{pl}: *hercami, prostriedkami, chlapmi, jazykmi, prípadmi, hrdinami; ulicami, kosťami, rukami, nohami; mestami, pravidlami, dievčatami, plúcami, vojskami*. Ostatně takováto tendence je zřejmá i v češtině, byť zatím jen nespisovné (obecné), srov.: (s/se) *ženama, růžema, kamarádama, prostředkama, kolegama, autama, městama, slovama* apod. Silná je pozice koncovky původem u-kmenové (stsl.) **-ovъ**, a to v G_{pl}: **-ov[-ou]/-ů/-ów/-ow/-ов/-ів/-оў/-аў**, srov.: rus. *заводов*, ukr. *столів, полів, матерів*, běl. *сталоў, межаў, серцаў*, pol. *panów, kolegów, domów*, sloven. *chlapov, vlkov*, LS *lěsow, žonow, zemjow, myšow, słowow, ćelatow;* slovin. *korakov, bratov*. Jen v srbštině a chorvatštině je u převážné většiny podstatných jmen zakončení jiné provenience, přesněji **-ā** (zřejmě podle **-a** v G_{sg} mužského a středního rodu), srov. (mnogo) *jelena, imena, kuća*. V některých jazycích je koncovka **-ovъ** možná pouze u substantiv mužského rodu (o-kmenové, popř. a-kmenové deklinace), jinde se s ní setkáme i u neuter a feminin. V ruštině má flexe **-ов** silnou konkurenci v původně i-kmenovém zakončení **-ей/-ий**. Povědomí mužského rodu v případě podstatných jmen typu *předseda, starosta, kolega, sluha, děda, Honza* apod. je v češtině natolik silné, že způsobilo odklon jejich paradigmatu od typu „žena" k paradigmatům více „mužským" („pán"), a to zásluhou koncovek D/L_{sg} **-ovi**, N_{pl} **-ov-é** či G_{pl} **-ů** < **-ovъ**. Zatím instrumentálové tvary typu *s předsedou* (jako *se ženou*) sice ve spisovném jazyce přetrvávají, ale v nářečích najdeme formy *s Frantem, tatem* aj. V množném čísle se v základním tvaru (N_{pl}) vyskytuje koncovka (stsl.) **-ove**, která je vyhrazena pro maskulina, a to v podobách: **-ové, -owie, -ovia, -ови, -еви, -ове, -овья**. Zatímco v některých jazycích se připojuje k substantivům označujícím muže, v jiných tvary končící na **-ove/-ovi/-evi** mají především jednoslabičná maskulina. K těm prvním zmíněným patří čeština, polština, ruština, slovenština (např. čes. *synové, pánové, předsedové*; pol. *panowie, hrabiowie, wojewodowie*; rus. *кумовья, сыновья*; sloven. *hrdinovia*), ke druhé skupině jazyků – všechny jihoslovanské (srb./chor. *stolovi, gradovi, muževi, ključevi, brojevi*, ale také *galebovi*; bul. *паркове, блокове*, někde s nutnými alternacemi *брег/брягове, грях/грехове, вятър/ветрове*, slovin. *darovi*; mak. *лебови, брегови, мостови, дождови* (vedle *дождеви*), *ножеви, кошеви*; koncovku **-еві** má také ukr.: *гостеві*. Nutno zdůraznit, že ve flexivních jihoslovanských jazycích je tento morfém přítomen v celém plurálovém paradigmatu (mnogo *gradova,* vidim *gradove,* prolazim *gradovima*).

Kategorie **čísla**. Zdánlivě přehledná kategorie čísla se může pochlubit zajímavou minulostí. Dělení vnějazykové skutečnosti na singulárnost, plurálnost a duálnost bylo ve své době jistě odůvodněné. Poté, co se ze systémů většiny slovanských jazyků vytratila kategorie dvojného čísla (až na lužické srbštiny a slovinštinu), muselo dojít ke změnám minimálně ve tvaru počítaného objektu po číslovce 2. V převážné většině jazyků se v této situaci objevuje G_{sg}, a to proto, že u mužských o- a io-kmenů (typ „pán" nebo „muž") byl tento pád identický s N_{du}: srb./chor. *dva momka/grada*; rus. *два (незнакомых) мальчика;* bul. *два стола/ учебника*. Pro rod ženský a střední už tato shoda tvarů (G_{sg} = N_{du}) neplatí, nicméně i u feminin a neuter funguje v roli původního N_{du} stejně jako v mužském rodě G_{sg} (zde se tvary většinou shodují s N_{pl}): srb./chor. *dve/dvije učiteljice/kuće, dva jaja/imena*; rus. *две женщины/школы, два яблока/окна*; běl. *дзве дзяўчынкі/*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

хусткі, два возера; bul. *две жени/чанти, момичета/села, два геврека,* i když s ohledem na neflexivnost bulharštiny (makedonštiny) není odkaz na genitiv vhodný.

Druhým řešením je používání po číslovce 2 N_{pl}: čes. *dva chlapci/psi/talíře, dvě dívky/školy, dvě města/ vejce*; pol. *dwa wilki/domy, dwa miasta/jajka, dwie dziewczyny*, ale *dwaj chłopcy / dwóch chłopców*. Je vhodné zmínit, že se i v jazycích bez plného duálového paradigmatu zachovaly více či méně archaické (knižní) tvary původem z dvojného čísla, a to v případě názvů párových částí těla (čes. *očima, ušima, rukama, nohama, na prsou, kolenou, ramenou*; pol. *oczyma, uszyma, rękoma*; srb./chor. *očiju, ušiju, ruku, nogu*; bul. *ръце, нозе*; rus. *бока*, obdobně také *рукава, берега, рога*; běl. archaické *за плячыма*, vedle *за плячами*, nebo rčení: *жонку выбірай і вачыма і вушыма*). Slovinské duálové tvary se od plurálových odlišují jen v některých pádech paradigmatu; G a L jsou v obou případech stejné – podle množného čísla, srov.: $_{pl}$ *lipe, lip, lipam, lipe, lipach, lipami*, $_{du}$ *lipi, lip, lipama, lipi, lipach, lipama*. V DLS jsou tvary duálu tyto: (N, A_{du} dwa) *syna, końa, muža, duba, kija*, (dwě) *dźowce* (dcera), *słowje*; (G_{du}): *synowu, końowu, mužowu, dubowu, kijowu, rybowu, słowowu*; (D, L, I_{du}): *synoma, końoma, mužoma, duboma, kijoma, ryboma, słowoma*. Obdobná situace je v HLS: (N, A_{du}) *mužej, pósłaj, psaj, konjej, žonje, měsće*; (G_{du}) *mužow, pósłow, psow, konjow, žonow, městow*; (D/L/I_{du}) *mužomaj, pósłomaj, psomaj, konjomaj, žonomaj, městomaj*. Samozřejmě kategorie duálu je zastoupena i u adjektiv, zájmen či sloves. Např. v HLS se paradigmata plurálu a duálu odlišují výrazně: pl. *mali/małaj, małych, małym, małych/małe, o małych, małymi;* du. *małaj/małej, małeju, małymaj*. U sloves (podrobněji viz následující kapitolu) rozdíl mezi plurálem a duálem v DLS vypadá následovně: pl. *wupijómy, wupijośo, wupiju;* du. *wupijomej, wupijotej, wupijotej*.

Kategorie **určitosti** (určenosti) neboli členu. Tato kategorie, ačkoliv není tak známá jako v jazycích germánských či románských, je přítomna také v systému slovanských jazyků. V jazycích jako srbština, chorvatština a slovinština se projevuje v opozici jmenných („krátkých“) a složených („dlouhých“) tvarů adjektiv (*zelen* x *zeleni*, *nov* x *novi*, např. *nov kaput* x *Novi Sad*), v bulharštině a makedonštině pak v protikladu tvarů bez členu a se členem (popř. s plným členem v nominativu a neplným členem v jiné syntaktické funkci než podmětu). Člen mohou mít všechna mluvnická jména, tedy substantiva, adjektiva, zájmena či číslovky. Plný člen má přívlastek rozvíjející podmět, krátký člen je u atributu spojeného s předmětem. Příklady: bul. *кон/конят, сняг/ снегът, първият сняг, на снега, падна първият сняг за сезона, чакам първия сняг, аз живея на първия етаж; жена/жената, моята жена; дете/детето…; столове/ столовете, нови/новите;* mak. *професор/професорот, ноќ/ноќта, ши/ушите, раце/рацете, убавиот човек, единиот ученик…*; bul. *български/българският/българския, болна/болната, цяло/ цялото, големи/ големите*; mak. *убав/убавиот, добра/добрата, селско/селското, убави/ убавите* atd. Pochopitelně ve větě pak může být i více slov se členem – o všem rozhoduje konkrétnost (známost) obsahu daného slova, např. bul. *Детето чете книгата в стаята си.*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Na slovanském severu je odlišení jmenných a složených tvarů adjektiv dáno jejich syntakticou funkcí (atributu vs. predikátu), srov. čes. *na židli seděla unavená žena* x *žena sedící na židli byla unavena*, rus. *дорогой костюм* x *этот костюм дорог*. Navíc přídavných jmen, která dokážou jmenné tvary tvořit, je v severoslovanských jazycích omezený počet (např. *zvědav, schopen, godzien, gotów, pewien, должен,* (*по*)*винен, вінават*). Jmenné tvary adjektiv se v jihoslovanských jazycích používají zpravidla jen v nominativu a nejsou podmíněny žádnou syntaktickou funkcí, srov.: srb./chor. *dobar/ dobra/dobro*, slovin. *dober/dobra/ dobro*, bul. *добър/добра/добро*, mak. *добар*… Ukrajinské formy *нова* (sg. f.), *нове* (sg. n.) nebo *нови* (pl.) nelze chápat jako jmenné (srov. m. *новий*), ale jako kontrahované, stejně jako běloruské *новы* (sg. m.), na rozdíl od *новая* (sg. f.), *новае* (sg. n.), *новыя* (pl.).

Kategorie **stupně**. Tato kategorie se projevuje během gradace přídavných jmen a (nesklonných) příslovcí. Stupňování je v některých národních lingvistikách považováno za součást gramatiky, v jiných – slovotvorby. Bez ohledu na tento nesoulad v interpretaci daného jevu lze konstatovat, že se v rámci slovanských jazyků jedná o celkem výrazný diverzifikační faktor.

Zatímco se v neflexivní bulharštině a makedonštině stupňuje velmi „primitivním" způsobem (bul. *позъл*, mak. *најубав*), ostatní jazyky rozlišují stupňování pravidelné/nepravidelné, syntetické/analytické a zaznamenávají významné souhláskové alternace na rozhraní tvarotvorného (slovotvorného) základu a formantu (v čes.) **-ejší/-ší** (čes. *suchý/sušší*, pol. *długi/dłuższy*, *głuchy/głuszszy*, běl. *дужы/ дужшы, моцны/ мацнейшы*; srb./chor. *sladak/slađi, visok/ viši,* rus. *дорогой/дороже, крепкий/ крепче*). Dalším rozlišovacím činitelem je ohebnost komparativu. Z plného paradigmatu tvarů (jmenných i složených, mužského/ženského/středního rodu, v jednotlivých číslech a pádech) si slovanské jazyky zvolily většinou jen jeden tvar, který pak funguje jako univerzální pro všechny rody (např. v čes. podle původně ženského N_{sg} če. *novější, starší*, slovin. *mlajši, dražji, ljubeznivejši;* v rus. – podle středního rodu *красивее, дороже*). Tam, kde se vyskytují rodové rozdíly typu pol. *młodszy, młodsza, młodsze; młodsi, młodsze* nebo srb./chor. *kraći, kraća, kraće; kraći, kraće, kraća*, jde o umělé konstrukty, které pramení z přesvědčení, že formálně odlišná by měla být adjektiva v každém stupni. Míra analytičnosti daného jazyka se pozná mj. podle toho, jak běžná je tvorba syntetických forem druhého stupně, srov. čes. Jednoduché *hladový/hladovější/nejhladovější, elegantní/elegantnější/ nejelegantnější*; naopak pol. analytické *głodny / bardzej głodny / najbardziej głodny, elegancki / bardziej elegancki / najbardziej elegancki*. V ruštině chybí tvar superlativu s předponou nej-/най- a tento stupeň má podobu buď složeného tvaru komparativu (*глубочайшиий*) nebo se tvoří analyticky: *самый глубокий, глубже всех*.

Na konec přinášíme další zvláštnosti, které se týkají ohebných slovních druhů ve slovanských jazycích. Posesivita u **adjektiv** je formálně odlišena v češtině (*bratrův, Zdenčin, bratrova, Zdenčina, bratrovu, Zdenčinu* atd.) a v modifikované podobě ve slovenštině (*bratov, bratovho, bratovmu*). Polština přivlastňovací adjektiva prakticky nepoužívá, v ruštině se v nepřímých pádech vyskytují vedle tvarů jmenných také tvary složené (srov.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

мамина i *маминого*), v LS, běl. a ukr. se vyskytují pouze tvary složené (*śostřiny, śostřineho; сястрын, сястрынага; сестриччин, сестриччиного*), anebo se používá univerzální, nesklonný tvar typu čes. *sousedovic*, LS *susodźic*.

V rámci **zájmen** za zmínku stojí tvary těch, které vyjadřují osobu. Pro 1. osobu se používají zájmena: *ja/já/я* a *jaz/jac/аз*, pro 3. os. (m.) *on/wón/він/ён, moj/мой*. Vzácnou zajímavostí je, že ve slovinštině mají i bezrodá osobní zájmena (*jaz, ti*) rodové rozdíly v duálu i v plurálu: *midva* (N_{du}, m.), *midve*, popř. *medve* (N_{du}, f./n.), *vidva* (N_{du}, m.), *vidve*, popř. *vedve* (N_{du} f./n.), stejně tak mi (N_{pl}, m.), me (N_{pl}, f./n.), vi/ve.

Paradigma zájmena (prsl.) jь (‚on') může mít v některých jazycích tvary buď s náslovným **n-** (po předložkách) i bez **n-**. Pravidlo, o kterém rozhoduje přítomnost prepozice, rovněž neplatí důsledně; v srbštině a chorvatštině jsou tvary ortotonické pouze s **n-** a jejich užití se neřídí přítomností předložek (výjimkou jsou ženské tvary v A_{sg} *ju/je*), v běloruštině chybí náslovné **n-** zcela. Ve východoslovanských jazycích zanikly klitické podoby zájmen. V jinak v neflexivní bulharštině či makedonštině se pádové rozdíly v rámci paradigmatu těchto zájmen do značné míry zachovaly; kvůli nutnosti odlišit ve větě podmět od předmětu doprovází substantiva osobní zájmeno v příslušném tvaru, anebo (v případě, je-li předmět vyjádřen zájmenem) se používají zájmena dvě, např. bul. *Тебе те познавам., Не ме е страх мене.*; mak. *Го видов него., Му реков нему*. Zároveň zde slouží příklonné tvary osobních zájmen (a zvratného „se") k přivlastňování, např. bul. *майка му, син ѝ*, mak. *дојдоа со своето дете* nebo *дојдоа со детето си*. Zájmena tázací mají ve slovanských jazycích podoby: *kdo/co, kto/co, кто/что, хто/що, хто/шчо, ko/što, šta, tko/što, šta, štó/što, кој/што, кой/какво, що, kdo/jak*. Na předměty lze odkazovat větším počtem striktně odlišovaných zájmen deiktických, např. v bul. *този, тази, това*, (pl.) *тези; онзи, онази, онова,* (pl.) *онези*. V makedonštině je deixe ještě složitější – podle vzdálenosti ukazovaného objektu, srov. *Дај ми го моливов., Дај ми го моливон., Дај ми го моливот*; další příklady: *човекот, човекон, човеков; жената, женана, женава; местото, меттоно, местово*. Třístupňový systém odkazování na objekt je i v srbštině a chorvatštině, zde se však neprojevuje v podobě členu za jménem, ale samostatným lexémem (*ovaj/taj/onaj*; *ova/ta/ona; ovo/to/ono*). V češtině máme pro tyto účely na výběr zájmeno *ten*(*to*), popř. *onen* (v nespisovné – *tenhleten/tendlecten* apod.), v rus. *тот/этот*, běl. *той/гэты*, slovin. *ta/tale*, *tisti*(*le*) apod. Bez zajímavosti není ani slovanský repertoár postfixů, popř. lexikálních prostředků v pozici před neurčitým zájmenem, srov. čes. *cokoli*(*v*), pol. *ktokolwiek*, rus. *кто-нибудь/либо*, bul. *кой-годе, кой да е*, srb. *itko / bilo tko* atd., forem posesiv: srb./chor. *njegov, njen/ njezin, njihov*, mak. *негов, нејзин, невен*, bul. *негов, неин, техен* atd. Pozoruhodné je to, jak důsledně rozlišuje ten který jazyk význam zájmen „jaký" a „který" ve vztažné funkci. Např. mluvčími srbštiny a chorvatštiny je tato opozice přísně dodržována: *Kakva je soba? x Koja je to soba?* (Jaký je to pokoj? – např. hezký, velký apod. x Který je to pokoj? – např. č. 530), *Kakav je danas dan? x Koji je dan danas*. (Jaký je dnes den? x Kterého je dne?), obdobně v bul. *Ти кой номер обувки носиш*? (Jaké/které číslo bot nosíš?).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

V případě **číslovek** upoutá pozornost nestejná míra skloňování jednotlivých částí víceslovných číselných údajů: číslovky 50 až 90 se většinou chovají jako celek a koncovka se připojuje na konec. V ruštině se však skloňují oba komponenty (např. *с пятью-десятью*). V číslovkách typu 21, 22, 23… se zpravidla uvádí nejdříve desítka, pak jednotka, zatímco v češtině je možné obojí pořadí (*dvacet jedna* i *jednadvacet*) a ve slovinštině a lužických srbštinách se používá pouze pořadí inverzní: *en*(*a*)*indvajset, oseminštirideset*.

SHRNUTÍ

Ohebná slova lze skloňovat nebo časovat. Substantiva, adjektiva, pronomina a numeralia jsou mluvnická jména a mezi jejich gramatické kategorie patří nejen pád, číslo, rod, ale také určitost, popř. stupeň. Míra flexivnosti ve slovanských jazycích není stejná. Flexe je nejvíce zastoupena v češtině a slovinštině, ostatní jazyky mají soubor koncovek chudší, extrémními případy jsou analytické balkánské jazyky – bulharština a makedonština. Vývoj flexivní morfologie od praslovanštiny (staroslověnského jazykového systému) směřoval od mnohosti deklinací k jejich výraznému omezení. Navíc princi kmenový, který určoval příslušnost mluvnických jmen k deklinaci, byl nahrazen principem rodovým. Ve všech flexivních slovanských jazycích zvítězily produktivní (perspektivní, bohatě zastoupené) deklinační typy, podle nich se začala skloňovat slova (substantiva) s původně jinou deklinační příslušností. Vedlejším produktem těchto změn jsou dvojí/víceré tvary substantiv. Skloňování se účastní kromě vlastní flexe také řada dalších jevů: hláskové alternace, změna místa přízvuku, změna druhu přízvuku či krácení/dloužení samohlásky ve kmeni.

OTÁZKY A ÚKOLY:

Co je to kmenový princip deklinace?

Které deklinace jsou ve slovanských jazycích produktivní?

Proč existují v jediném pádu jistého slova 2 až 3 paralelní spisovné tvary?

Co způsobuje menší stupeň flexivnosti v jazyce? (uveďte možné příčiny)

Uveďte příklady na unifikaci v paradigmatu substantiv, která nerozlišuje rody (rodový synkretismus) a pády (pádový synkretismus).

Co je to morfonologie? Uveďte příklady fonologických jevů v morfologii.

Uveďte příklady vnitřní flexe.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Roztřiďte slovanské jazyky s ohledem na formální rozlišení jmenného rodu u adjektiv v plurálu a u tvarů ve 2. stupni.

Uveďte základní rozdíly mezi slovanskými jazyky v oblasti číslovek.

Uveďte, jak se jazyky vyrovnaly se ztrátou kategorie duálu (spojení číslovky 2 s počítaným substan-tivem, tvary párových předmětů nebo částí těla).

Jak se ve slovanských jazycích projevuje kategorie určitosti (členu)?

Uveďte zvláštnosti v oblasti rodovosti tvarů adjektiv ve 2. stupni.

Uveďte zvláštnosti slovanských jazyků v oblasti zájmen (míra skloňovatelnosti, klitika, odkazování/ukazo-vání, postfixálnost).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

KAPITOLA 4.: FLEXE – KONJUGACE

VSTUPNÍ ZNALOSTI

konjugační systém staroslověnštiny
principy klasifikace slovesných tvarů z hlediska diachronního
slovesné gramatické kategorie
přehled v oblasti časování minimálně v jednom současném slovanském jazyce

POJMOSLOVNÝ APARÁT

iterativum, konkluziv, tranzitivnost, (im)perfektivnost, supinum, participium, praesens, futurum (exactum), praeteritum, perfectum, aorist, imperfectum, plusquamperfectum/ antepréteritum, indicativus, imperativus, conditionalis, persona, numerus, tempus, modus, genus verbi, aspectus

PŘEDMĚT ZÁJMU, DEFINICE

Konjugace znamená ohýbání sloves. Na rozdíl od slovních druhů, které se skloňují, je úkolem sloves vyjádřit děj, proces, stav. Slovesa, zejména ta ve tvaru verba finita (VF), tak souvisejí s činností, pohybem a jsou dynamickou složkou textu. Ve větě/výpovědi jsou využívána zejména v přísudku. Do vývoje konjugace ve slovanských jazycích zasáhly mnohé faktory, některé z nich jsou velmi staré (praslovanské), jiné souvisejí s historickým vývojem daného slovanského jazyka a jsou příčinou rozdílů, jimž věnujeme pozornost v této kapitole.

Existují různé formy sloves, záleží, jaké hledisko klasifikace zvolíme. Nejčastěji se používají dvě hlediska:

- formální (z kolika komponentů/slov se slovesný tvar skládá, přičemž nutno pamatovat, že pravopis může být v tomto ohledu zavádějící), které pomáhá odlišit formy jednoduché od složených;
- gramatické, které odlišuje tvary osobní (finitní) od neurčitých (infinitních), popř. jmenných. Určující jsou v tomto ohledu gramatické kategorie neboli mluvnické významy, zejména kategorie osoby.

Případné třetí kritérium, morfologicko-etymologické, umožňuje rozlišit slovesa tematická (kterých je většina) od atematických (kterých bylo původně 5).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Kategorie **osoby**. Úkolem této kategorie je poukázat na původce děje nebo objekt, který je dějem zasažen. Tam, kde osobu zjistit lze, jde o verbum finitum (VF). Polština a ukrajinština disponují neosobními tvary sloves zakončenými na **-no/-to**, které odkazují automaticky do minulosti a které nedoprovází pomocné sloveso „být". Ve větě jsou ekvivalentní finitním (osobním) tvarům sloves a plní roli přísudku, např. pol. *Na dworcu znaleziono walizkę*. (*Na nádraží byl nalezen kufr*.), *Niedawno odkryto nowy pierwiastek chemiczny*. (… *byl objeven nový chemický prvek*).

Podíl vět fungujících bez VF je ve slovanských jazycích různý, což bude předmětem pozornosti na jiném místě této opory. Vezmeme-li v potaz tři osoby v jednotném a tři v množném čísle, v paradigmatu sloves (ohýbaných v přítomném čase) narazíme tak na celkem 6 různých tvarů; v jazycích, které zachovaly duál, půjde navíc (teoreticky) o další tři osoby, prakticky – o dva samostatné tvary, neboť druhá a třetí osoba duálu (2_{du} a 3_{du}) jsou identické. K 2_{sg} je třeba poznamenat, že se v některých jazycích používá i ve významu ‚člověk' (‚kdokoli') a neznamená to, že se mluvčí s oslovenou osobou zná důvěrně, srov.: bul. *Животът ме е научил, че ако вземеш много да говориш, винаги ще изпуснеш някои излишни неща*. Jde o tzv. generalizovaný význam 2_{sg}. Tuto zvyklost ve vyjadřování není vhodné aplikovat v kterémkoli slovanském jazyce, neboť by se příjemce mohl domnívat, že mu mluvčí tyká. Takové vztažení slovesa ve tvaru 2_{sg} příjemcem na sebe sama může dokonce hrozit společenským faux pas. Zatímco na určitém slovanském území je tento jev velmi frekventovaný, např. v češtině se omezuje pouze na obecně platné výroky typu *S poctivostí nejdál dojdeš*.

Kategorie **čísla**. Tato kategorie není, jak známo, pravou slovesnou kategorií, alespoň ne v dějovém významu. Informuje o tom, kolik osob (jiných subjektů) činnost vykonává, nikoli o počtu těchto činností (srov. *zpívám/zpíváme* – činnost probíhá v obou případech jen jedna). Pokud bychom chtěli uvést příklad rozdílu mezi singulárností a plurálností dějů, museli bychom zmínit tzv. frekventativa (iterativa, opakovací slovesa): typu čes. *psávat, hrávat, chodívat*, pol. *jadać, pijać, widywać*, rus. *хоживать, говаривать* apod.

Kategorie **způsobu**. Ve slovanských jazycích se běžně rozlišuje způsob oznamovací, rozkazovací a podmiňovací. V rámci oznamovacího způsobu neboli indikativu lze odlišit čas průběhu děje, a to absolutní (ve vztahu k okamžiku promluvy) a relativní (ve vztahu k jinému ději). V případě imperativu či kondicionálu se čas nerozlišuje. V mluvnicích některých slovanských jazyků se sice tradičně zmiňuje tzv. kondicionál přítomný a minulý, ale mluvčí těchto jazyků už naznačovaný rozdíl v čase nereflektují, stejně jako mluvčí češtiny nepociťuje odlišnost, která se skrývá v reálnosti či potenciálnosti dějů. Příklady: čes. *přišel bych / byl bych přišel*; sloven. *volal by som / bol by som volal;* pol. *znałbym /*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

byłbym znał; ukr. *пишов би / пишов би був;* srb./chor. *kupio bih / bio bih kupio*; slovin. *delal bi / delal bi bil*, LS *bych dźěłał / bych był dźěłał.*

Pouze jeden kondicionál mají ruština a makedonština, kde je „částice" *бы/би* (původně jde o 2_{sg} a 3_{sg} aoristu slovesa „být") v celém paradigmatu stejná: mak. sg. *јас/ти/тој би рекол/ рекла*, pl. *ние/вие/ тие би рекле*. V běloruštině se částice *бы* používá v sg. vedle l-ového příčestí v mužském rodě, jinde se vyskytuje částice ve tvaru pouhého *б* (*змог бы* x *змагла б*). V bulharštině je kromě regulérního analytického tvaru podmiňovacího způsobu přítomen i silně zastarávající kondicionál syntetický (např. bul. *ядвам, ядваш; ходвам, ходваш; купувам, купуваш; почаквам, почакваш*), který vyjadřuje jistou připravenost k ději. K bulharské a makedonské kategorii způsobu nutno přidat tzv. způsob nepřímé výpovědi, který je některými lingvistky hodnocen jako čtvrtý modus verbi, anebo samostatný druh modality. Jazyk tak totiž formálně (gramaticky) rozlišuje stupeň jistoty či nejistoty vůči reálnosti uskutečnění děje (jehož mluvčí byl/nebyl svědkem; pol. „kategoria świadka i nieświadka"; bul./mak. „(не)преизказност", také konkluziv, dubitativ = ‚jen do jisté míry věřím tomu, co mi říká jiný člověk', popř. ‚silně o tom pochybuji'). V češtině by v takové výpovědi byl zastoupen nějaký lexikální prostředek typu *prý, údajně* aj., např. bul. *Щял съм бил да го убия. – Údajně jsem ho málem zabil., mak. тој ќе бил лекар. – Údajně byl lékař.*

Kategorie **času**. Tento mluvnický význam sloves bychom tedy měli zmiňovat vždy až v pořadí za kategorií způsobu. Flexivní slovanské jazyky mnohost staroslověnských časů značně redukovaly a v řadě z nich zanikla jednoduchá préterita. Tím se repertoár slovesných tvarů výrazně zúžil. Např. v češtině je sloveso dokonavé schopno vyjádřit pouze jednu budoucnost a jednu minulost (*koupím, přečtu, zavolám* x *koupil jsem, přečetl jsem, zavolal jsem*), sloveso nedokonavé – přítomnost (*čtu*), budoucnost (*budu číst*) a minulost (*četl jsem*).

Mluvčí většiny slovanských jazyků nereflektují souběžnost či posloupnost dějů (viz čas předbudoucí a předminulý), a tím ochuzují inventář forem nejen verba finita, ale i participií. Naopak balkánská bulharština (obdobná situace je i v makedonštině) využívá 9 slovesných tvarů plynoucích z časových relací a volba každého z nich má logické opodstatnění. Významným distinktivním rysem je také to, jak daný jazyk tvoří budoucí čas (viz níže).

Kategorie slovesného **rodu**. Rod trpný souvisí s vlastností sloves označovanou jako přechodnost neboli tranzitivnost, což je subkategorie, která je neprávem přehlížena. Většina sloves se může pojit s předmětem v prostém (bezpředložkovém) akuzativu: *čtu/píši* (co?) → *knihu, vidím* (koho?) → *kamaráda*. Slovesa, která tuto schopnost nemají (např. *jít, umřít, smát se, bát se*), nemohou tvořit pasivní participia (*?byl jít, ?je umřen*).

Kategorie **vidu** rovněž není pravou gramatickou slovesnou kategorií, jelikož jejím nositelem není koncovka, nýbrž předpona (popř. přípona), např. *čtu/přečtu, opraví/opravuje*, tedy slovotvorný formant. Navíc lze dokonavost (perfektivnost) od nedokonavosti

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

(imperfektivnosti) odlišit i u neurčitého tvaru slovesa – infinitivu (srov. *číst/přečíst, poslat/posílat*), což odporuje podstatě gramatické kategorie.

DÍLČÍ TÉMATA

Modus indicativus, **praesens**. V přítomném čase má každý slovanský jazyk nějaká slovesa s kmenotvornou příponou **-e-** (typ: *nes-e-š*) a **-i-** (typ: *chvál-í-š*). V západo a jiho-slovanských jazycích vznikla další třída/konjugace, a to s příponou **-a-** (typ: *děl-á-š*). Tyto tzv. kmeny přítomné a koncovka v 1_{sg} rozhodují o příslušnosti daného slovesa k určité třídě/konjugaci, o způsobu jeho časování. Je čistě otázkou tradice dané národní lingvistiky, zda pro slovesa s kmenotvornou příponou **-e-**, **-ne-** a **-je-** vymezi jedinou, společnou třídu (**-e-**), anebo třídy tři. V ruštině, běloruštině a ukrajinštině se běžně mluví o dvou konjugacích, v polštině o třech, v češtině o pěti.

V 1_{sg} si výrazně konkurují koncovka původně „tematická" (stsl. **-ǫ**) a „atematická" (stsl. **-мь**). Pouze zakončení **-m** najdeme v 1_{sg} ve slovenštině: *rozumiem, nesiem, beriem*; slovinštině: *pijem, tresem, morem*; srbštině a chorvatštině: *nesem, pišem, zovem (se);* makedonštině: *плачам, носам, пијам*. Výjimku tvoří pouze slovesa *hoću, mogu* (srb./chor.). Druhou skupinu jazyků tvoří ty, kde jsou slovesa v 1_{sg} zakončena jak na samohlásku (< **-ǫ**), tak na **-m**, srov. čes. *nesu, tisknu, myju/myji* x *prosím, dělám*; pol. *niosę, liczę* x *czekam*; bul. *зная, чета, броя* x *гледам, чакам*. Pouze vokalické zakončení má ruština, ukrajinština a běloruština, kde výjimku tvoří slovesa: rus. *дам, ем*, ukr. їм, (опо)вім, ale *маю*…; běl. *дам, ем*.

Ve staroslověnštině měla tvary v 3_{sg} i 3_{pl} na konci **-тъ**. Tuto t-ovou flexi však mnohé novodobé slovanské jazyky ztratily (přesněji všechny západoslovanské, slovinština, srbština a chorvatština), takže dnes mají v těchto osobách nulovou koncovku (-e, -i, -a je etymologicky kmenem). Některé jazyky zachovávají **-t** pouze v plurálu (mak. *гледаат*, bul. *гледат, носят, плачат*… ale od „být" (*me) ca*), jiné – v obou číslech, srov. rus. *(*он) *несёт, говорит, делает,* (они) *пишут, говорят, знают*; běl. *(*ён) *бярє, спявае* x *гарыць, ходзіць,* (яны) *бяруць, вераць, кажуць, бачаць*; ukr. (він) *бере, співає, горить,* (вони) *беруть, співають, бачать*.

Zajímavá je situace v 1_{pl} – ve slovanských jazycích zde najdeme 4 možná zákončení: **-m**, **-me**, **-my** a **-mo**, srov. čes. *chválíme, zpíváme* (hovorové *nesem, tisknem, kupujem*); stejná koncovka je i ve slovenštině (*jeme, robíme, hovoříme*) a makedonštině (*пиеме, носиме*). V bulharštině není možné použít koncovku **-м** v paradigmatu téhož slovesa dvakrát, tzn. v 1_{sg} i 1_{pl}, proto zde máme tvary *чакаме, съжаляваме, обичаме*, ale *държим, четем*. Polština a LS mají flexi **-my** (pol. *piszemy, czytamy, liczymy*), ukrajinština, srbština, chorvatština a slovinština mají zakončení **-mo** (srb./chor., slovin. *beremo, govorimo, nosimo*, ukr. *беремо, говоримо, носимо*).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Současné paradigma duálových tvarů v DLS jsme už uvedli v předchozím oddíle; situace ve slovinštině a HLS vypadá následovně: slovin. *delava, delata, delata*; HLS *pišemoj, pišetaj/-tej, pišetaj/-tej*.

Modus imperativus. Tvary rozkazovacího způsobu dříve patřily výhradně k syntetickým neboli jednoduchým a 3_{sg} se rovnal 2_{sg}, srov. čes. *pomáhej pánbůh!, nedej Bůh!, buď vůle tvá*; pol. *przyjdź królestwo twoje*; srb./chor. *pomozi Bog*!; slovin. *Bog plačaj!, pa se zgodi tvoja volja, bodi po tvojem*; DLS *Bog žognuj!, Bog źěkuj*!; rus. *спасu бог → спасибо* apod.

Nověji se ve třetích osobách obou čísel ustálila analytická konstrukce s příslušnou částicí a indikativem prézentu daného slovesa. Onou „částicí" je kromě českého „ať" pokaždé ustrnulý tvar nějakého smysluplného slovesa: „dát", „nechat", „pustit". Příklady: pol. *niech(aj)*; čes. *nechť*; sloven. *nech*; HLS *njech*, slovin. *naj*; srb./chor. *neka, nek*, mak. *нека*; ukr. *нехай/хай*; běl. *няхай/хай*, dále rus. *пусть, пускай*; DLS *daś*; rus. *да*; srb./chor. *da*, mak., bul. *да*; rus., ukr. *давай*; běl. *давай* Zákazy a příkazy se mohou tvořit (zesilovat) pomocí slov: srb./chor. hajde, mak. ајде, srb./chor., mak. *нетој/немој*, bul. *недей да (работи)!, стига (плака)*!, *да не (го пипаш)*! atd. Tyto konstrukce však nejsou zcela stylově neutrální, odpovídají např. českému *Pojďme/pojďte se posadit!, Dělej, přines to*! atd., nicméně jsou v mluveném jazyce velmi frekventované.

Poněkud odlišně tvoří imperativ slovesa původně atematická: ukr. *їж*; běl. *еж*; rus. *ешь*; bul. *виж, яж*; čes. *jez*; pol. *jedz*; slovin. jej, obdobně např. čes. *věz, viz*; pol. *wiedz* aj. Zachování koncovky **-i** (< stsl. (*ne*)*plač-i, pros-i*) na konci 2_{sg} a ve tvaru 2_{pl} (stsl. (*ne*)*plačite, prosite*) závisí na různých faktorech: jedním z nich je přítomnost skupiny dvou souhlásek před koncovým **-i** (srov. čes., sloven. *začni, zhasni, pozvi*; stejné pravidlo platí pro LS), v ruštině, běl. a ukr. je rozhodující přízvuk (rus. *нес**и**, скаж**и**, не крич**и***; běl. *бераж**ы**, пиш**ы**, раб**і**, вяз**і*** x *чытай, витай, лезь, плач;* ukr. *ход**и**, каж**и*** x *маж, вставай*), v jiných jazycích je **-i** u sloves s kmenotvornou příponou **-e-** a **-i-** zachováno důsledně (srb./chor. (*ne*) *plači, nosi* x ale *čitaj*, slovin. *tresi, reci x glej, imej*). Bulharština má v sg. koncovku **-i**, ale v plurálu důsledně **-ete**, a sjednocený přízvuk, který je v singuláru na koncovém **-i** a v plurálu – na první slabice této koncovky (-**e**te): *кажи/кажете, чети/четете, ходи/ходете* x *чакай/чакайте, влез/влезте, дръж/дръжте, виж/вижте*. V makedonštině, kde je, jak známo, přízvuk stálý, se jazyk tímto pravidlem neřídí, srov. *кажи/кажете, пиј/пијте, стој/стојте*.

Modus conditionalis. V rámci tohoto slovesného způsobu narážíme rovněž na mnohé zajímavosti. Samotný kondicionál prošel od staroslověnštiny různými proměnami, ta hlavní spočívá v náhradě původního tvaru kondicionálu slovesa „být" aoristem (*bimь, bi, bi; bimъ… ← bychъ, by, by; bychomъ…*). Dnes již uživatelům mnohých slovanských jazyků pojem aorist nic neříká, stejně jako je mate jeho netypická a ojedinělá forma (srov. čes. *bych/bychom*). Proto jsou tyto zastarávající tvary nahrazovány neologismy, jež souzní – alespoň vzdáleně – s ostatními tvary sloves. Zmíněné novoty jsou v jednom jazyce více, v druhém méně důsledné, srov. HLS 1_{sg} *bych*, 1_{pl} *bychmy*, 1_{du} *bychmoj* (*čitał/*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

čitali/čitałoj); DLS 1_{du} *bychmej*; bul. 1_{sg} *бих*, 1_{pl} *бихме*; srb./chor. 1_{sg} *bih*, 1_{pl} *bismo*; pol. 1_{sg} (*pisał*)*bym*, 1_{pl} (*pisali*)*byśmy*; sloven. 1_{sg} (*písal*) *by som*, 1_{pl} (*písali*) *by sme*; čes. nespis. 1_{sg} (*chtěl*) ?*by jsem*/?*bysem*, čes. hovor. 1_{pl} *bysme*.

Slované jsou také zvyklí na to, že se osoby v paradigmatu tvarů odlišují koncovkou a že např. 2. osoba jednotného čísla končí na sykavku. Odtud pramení neologismy (ty) by**s**, by**ś**, by **si** aj. Zcela nepůvodní je ve všech jazycích 3_{pl} (srov. stsl *byšę*). Jak již bylo naznačeno, jisté jazyky sjednotily tvary pomocného slovesa „být" do univerzálního tvaru: rus. *(v sg.* я/ты/он*) читал/а/о бы*, v pl. *(*мы/вы/они*) читали бы*; ukr. v sg. (m.) *ходив би*, (f.) *ходила б*, (n.) *ходило б*, v pl. *(*ми/ви/вони*) ходили б*; běl. v sg. (m.) *читаў бы*, (f.) *читала б*, (n.) *читало б*, v pl. *(*мы/вы/яны*) чыталі б*; slovin. v sg. *(*jaz/ti/on*) bi delal/delala/delalo*, v pl. *(*mi/vi/oni*) bi delali/-e, -a*, v du. *(*midva/ vidva/onadva*) bi dělala/delali*; mak. v sg. *(*јас/ти/тој*) би донесол/-сла/-сло*, v pl. *(*ние/ вие/тие*) би донесле*. A jak již také bylo uvedeno, jazyky se různí (ne)přítomností dvou formálně odlišných kondicionálů – tzv. přítomného a minulého.

Tempus. Uživatelé slovanských jazyků se vyznačují různým vnímáním reálného času. V mimojazykové skutečnosti je rozdíl mezi průběhem děje a okamžikem promluvy – ve smyslu přítomnost, budoucnost, minulost – nesporný. Tento čas je hodnocen jako absolutní. Další časové relace vyplynou, porovnáme-li děj s jiným dějem, a to jak v budoucnosti, tak v minulosti. V tomto případě mluvíme o souběhu, či posloupnosti dějů.

Procesy v minulosti mohly probíhat v různém pořadí, stejně jako různé může být řazení událostí, které teprve nastanou. Toto konstatování platí bez ohledu na to, zda mluvčí daných jazyků tzv. relativní časy formálně odlišují, anebo nikoliv. Pokud ano, pak systém jazyka disponuje – kromě tří časů absolutních – dalšími slovesnými časy, kterých je minimálně šest. Počet časů v takovém jazyce se pohybuje kolem devíti. Další rozrůznění tvarů je závislé na ukazatelích, jako např. na tom, zda mluvčí byl/nebyl očitým svědkem děje, zda se činnost opravdu realizovala, anebo zůstala pouze v rovině úmyslu, přání apod. Navíc tvary perfekta obsahují, jak známo, prézens slovesa „být", což svědčí o výsledku minulého děje patrném v současnosti. Zvážíme-li všechny uvedené faktory, musíme počítat s gramatikalizací takových příznaků, jakými jsou: relativnost, rezultativnost, konkluzivnost (a naopak – rys nepřímé výpovědi).

Analytických tvarů sloves se účastní l-ové příčestí. L-ové participium (minulé činné) rozlišuje jmenný rod, tedy mužský, ženský a střední a počet subjektů vykonávajících činnosti – singulár, plurál, popř. také duál (čes. *dělal/dělala/dělalo, dělali/dělaly/dělala*; ve slovin. najdeme kromě rodově odlišných forem jednotného a množného čísla dokonce jeden (společný) duálový tvar *delala*). Jiná věc je, jak se dané **l** vyslovuje/píše (jako **-l/ -ł/-ў/в**[u])**/-o**) a zda pomocné sloveso „být" (čes. *jsem, jsi, je*(*st*); *jsme, jste, jsou*) je ve slovesném tvaru přítomno, či nikoli. V češtině, slovenštině a makedonštině máme v tomto tvaru obsaženo sloveso „být" alespoň v prvních dvou osobách obou čísel, v ostatních jihoslovanských jazycích a v LS je přítomnost „být" závazná v celém paradigmatu,

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

srov. srb./chor. (*on*) *je radio/radio je,* (*oni*) *su radili/radili su,* slovin. *delal je, delali so, delala sta,* bul. *дал е, дали са,* HLS *je pisał, su pisali, staj/stej pisałoj*. Jinde je tendence k elizi pomocného slovesa: rus. (*я/ты/он*) *читал, работал*, běl. (*я/ты/ён*) *чытаў*, ukr. (*я/ти/він*) *сказав*. Ukazatelem osoby je pak osobní zájmeno. V polštině sloveso „být" přijalo podobu pouhé koncovky slovesného tvaru: *pracował jeśm* > *pracowałeśm* > *pracowałem; pracowali jeśmy* > *pracowaliśmy* itd.

Jazyky se liší také umístěním záporky **ne** v perfektu: zatímco ve většině případů se tato nachází u l--ového příčestí (*nedělal, nie pracował, не работал*), situace na slovanském jihu vypadá jinak: srb./chor. *nisam govorio, nisi govorio, nije govorio…;* slovin. *nisem govoril, nisi govoril, ni govoril* (kladný tvar: *govoril je*). Tento jev se dále projevuje ve stavbě otázky i v podobě odpovědi na ni, srov. srb./chor. *Jesi li kupio rečnik/rječnik? – Jesam./Nisam., Pojeo li si večeru ili nisi*? (doslova: jsi koupil slovník? – Nejsem., Snědl jsi večeři, nebo nejsi?). Slovosled je přísně daný také v bul.: *не съм ходил, не е чакал,* mak. *не сум викал, не викал* (3_{sg}), *не викале* (3_{pl}).

Jazyky, které rozlišují v množném čísle tři tvary adjektiv – v mužském, ženském a středním rodu, rozlišují tyto rody také v případě l-ového příčestí (srov. čes. *dělali/dělaly/dělala*; srb./chor. *radili/radile/radila*). Pouze dvěma tvary disponuje polština (*kupili/kupiły*); jeden tvar najdeme ve sloven. (*rátali*), rus. (*говорили*), běl. (*чыталі*), ukr. (*сказали*), bul. (*писали*), mak. (*донесле*). Někde koncové **-l** v mužském rodě v singuláru zaniklo zcela (konkretně po souhlásce), srov. rus. *я принёс* x *принесла*, *принесло*; ukr. *він ніс* x *вона несла*; běl. *ён чытаў* x *яны чыталі*, jinde alternuje **ў** s **л** (běl. *вёў* x *вяла*) nebo **l** s **o** (srb./chor. *rekao/rekla/rekli, kupio/kupila/kupili*). Ve spisovné češtině následuje po souhláskách **l** slabikotvorné: řek-l, nes-l (naopak v obecné češtině **l** po souhlásce rovněž zaniká: (*von*) *řek, přines, upad*).

Dalšími potenciálními, a v některých jazycích i zcela reálnými minulými časy jsou dva časy jednoduché (aorist a imperfektum), jeden čas předminulý (tzv. plusquamperfectum neboli antepréteritum), popř. další časy závislé na jiných konkretnych okolnostech provázejících děj. Obě lužické srbštiny a jihoslovanské jazyky kromě slovinštiny používají aoristy i imperfekta, a to zakončená v 1_{sg} na **-ch** (-**x**) nebo **-v** (**-в**). V některých jazy-cích platí jisté omezení týkající se dokonavých sloves – ta se vylučují s imperfektem v LS (srov. *zašich, zaši…* x *šijach, šiješe…*), srb./chor. (*napisah, napisa…* x *pisah, pisaše…*) a mak. (*износив, износи* x *носев, носеше…*); v bulharštině na vidu slovesa nezáleží.

Syntetická préterita mohou být vnímána jako archaická a v jazykovém systému okrajová (tak je tomu v srbštině, chorvatštině), jinde naopak jsou využívána jako základní a jsou velmi frekventovaná, srov. bul. (v 1_{sg} a $2/3_{sg}$) *писах, писа* x *пишех, пишеше; плетох, плете* x *плетях, плетеше*; mak. již uvedené *износив, износи* x *носев, носеше*; HLS *wuchodźich, chodźaše* atd. Také zmíněný předminulý čas (antepréteritum / P-Q-P) má v systému časů své odůvodnění. Je živý v bulharštině a makedonštině, srov. (аз) *бях казвал,* (те) *бяха виждали;* (јас) *бев дошол*, (ние) *имавме дојдено,*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

(вие) *бевте дојдени* atd. Tvary těchto časů nesou spíše rys mluvenosti (hovorovosti) v ukrajinštině (*я ходив був*), běloruštině (*яны прыйшлі былі*); také v ruštině mají stylový příznak archaičnosti či lidovosti (srov. *жили были* (дед да баба)). V ostatních jazycích jsou antepréterita spíše prostředkem stylizace a jsou vysloveně knižní, např. v čes. *byl jsem přišel*, sloven. (univerzita) *bola vznikla*, slovin. *ti si bil umaknil*, srb./chor. *vi ste bili uputili*. Naopak velký potenciál má zde perfektum. Tento čas se někde prosadil jako univerzální minulý čas, jinde si ponechal dávný význam rezultativnosti (výsledek činnosti je aktuální i v přítomnosti). V analytickém perfektu se vedle l-ového příčestí objevuje sloveso „být" ve tvaru prézentním buď v každé osobě (HLS *sym pisał, sy pisał, je pisał, smy pisali, sće pisali, su pisali, smój pisałoj;* srb./chor. *došao je, došlu su*; bul. *писал е, писали са;* slovin. *govoril je, govoli sta, govorili so*), anebo jen v 1. a 2. osobě obou čísel. V srb./chor. sloveso „být" v 3_{sg} nemají pouze slovesa reflexivní: *Vraćao se* (~~je~~) *kasno*., ale *Vrćali su se kasno., Je li se vraćao kasno*? atd. Makedonština, stejně jako západoslovanská čeština a slovenština, rezignovala na sloveso „být" v obou třetích osobách: *nosel, nosele*. Východoslovanské jazyky nahradily toto pomocné sloveso ve všech osobách zájmeny (rus. *я принёс, мы принесли*…).

Také ve futuru soutěží mezi sebou tvary analytické a syntetické. V jazycích typu češtiny je v tomto ohledu jasno: slovesa dokonavá vyjadřují budoucnost jednoduchým tvarem, nedokonavá – složeným. Ale není tomu všude stejně. Východoslovanské a západoslovanské jazyky tvoří analytické futurum s pomocným slovesem „být" a infinitivem (v polštině také s l-ovým příčestím). Ve slovinštině je konstrukce vždy analytická, bez ohledu na vid slovesa: *bom/boš/bo delal/prišel*…

Stejně tak analytické je futurum v srbštině a chorvatštině, ale pomocným slovesem je sloveso „chtít": *hoću, hoćeš, hoće (raditi/doći)*. Sloveso „chtít" používá i bulharština a makedonština, avšak nikoli v ohebném tvaru, nýbrž v podobě torza, hodnoceného dnes jako částice – **ще/ќе**. Tyto jazyky zároveň postrádají infinitiv, tudíž příslušná konstrukce obsahuje ще/ќе + indikativ prézentu, srov. bul. *ще нося/донеса, ще носиш/донесеш, ще носи/донесе; mak. ќе пијам/одам, ќе пијеш/одиш, ќе пије/оди*. Mezijazykové rozdíly spočívají tedy v tom,

- zda tzv. první futurum je složené pokaždé, anebo pouze v případě sloves nedokonavých,
- které pomocné sloveso futurum obsahuje (být/chtít/mít),
- zda pomocné sloveso má plné paradigma (srov. srb./chor. *hoću (na)pisati / (na)pisaću / (na)pisat ću / ja ću (na)pisati, hoćeš napisati…, hoće napisati…, hoćemo napisati …, hoćete napisati…, hoće napisati)*, anebo se používá jeho již zmíněná ustrnulá, univerzální podoba, např. bul. *ще работя, ще работиш, ще работи …, ще нося, ще донеса;* mak. *ќе работим, ќе работиш, ќе работи…*
- v jakém tvaru je plnovýznamové sloveso (zda ve tvaru infinitivu, anebo l-ového příčestí).

Pestrost tvarů i v případě analytické kontrukce s „být" je v tomto ohledu opravdu velká, srov.: čes. *budu pracovat*; sloven. *budem robiť*; pol. *będę pracował/pracować*; slovin. *bom delal*; rus. *я буду*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

работать; běl. *я буду рабіць*; ukr. *я буду працювати* vedle *я працюватиму, працюватимеш, працюватиме* atd. (tyto tvary vznikly sloučením працювати a иму, tedy infinitivu a pomocného slovesa „mít"). Kromě „obyčejného" (absolutního) futura, existuje i předbudoucí čas, který vyjadřuje děj, jenž musí proběhnout dříve, než se uskuteční jiný budoucí děj. Toto druhé futurum (futurum exactum) je obecným indoevropským dědictvím a je pochopitelné, že jím disponují i slovanské jazyky. Dříve se používalo v každém z nich, např. ve staré češtině: *kto věří u mě, ač umřel bude, ožive*, nebo *běda lakomcóm bude, budúli křivě co drželi*. Futurum II se skládalo z futura I slovesa „být" a ze slovesa ve tvaru l-ového příčestí. Pokud daný jazyk předbudoucím časem disponuje, svědčí to o tom, že mluvčí odlišuje oba budoucí časy formálně (gramaticky, zvláštním slovesným tvarem); k takovým jazykům patří srbština a chorvatština, bulharština a makedonština,

anebo

jazyk disponuje dvěma analytickými tvary futura, ale oba jsou zaměnitelné jak s ohledem na význam, tak stylový příznak textu – polština,

anebo

jazyk disponuje pouze jedním analytickým tvarem budoucího času, shodou okolností futurem II – slovinština.

Příklady futura II: srb./chor. *budem* (*na*)*pisao*, (*na*)*pisala*…; bul. a mak. *ще съм* (*бъда*) *написал; ќе сум* (*бидам*) *одел* nebo *ќе сум дојден, ќе имам завршено*, pol. *będę pisał*, slovin. *bom delal, boš prišel…, bom pisal/napisla, boš pisal/napisal*… Makedonské konstrukce s *ќе* a l-ovým příčestím odkazují jak do budoucnosti, tak minulosti, srov.: *тој ќе ни дојдел утре на гости і тој ќе ни дојдел тогаш на гости, да не се разболел*. V bulharštině a makedonštině je dále možné tvořit futurum praeteriti (budoucí čas v minulosti) a futurum exactum praeteriti (předbudoucí čas v minulosti, hypotetické antepréteritum): *ще съм чел / щях да чета, ще съм написал, щях да съм написал*…, mak. *ќе читав, ќе одев*… Bulharština s makedonštinou jsou na slovesné časy zjevně nejbohatší a citlivost mluvčích těchto jazyků na časové (významové) nuance je v tomto ohledu obdivuhodná. Potvrzuje to níže umístěný přehled, z něhož plyne, že je popisovaná situace v bul. a mak. do značné míry stejná, ale také v lecčems odlišná.

Bulharština:

praesens: (*аз*) *зная, ходя, чакам*…, např. (*тя*) *чака колежката си*

futurum I: (*аз*) *ще зная, ще ходя, ще чакам*, např. (*те*) *ще донесат пресни плодове*, zápor: *няма да зная*…

futurum II (exactum), předbudoucí děj: К*огато дойдете, ще сме приготвили всичко*. (Až přijedete, budeme mít všechno připraveno.)

praeteritum, prostý minulý čas, přesněji dva prosté minulé časy – aorist a imperfektum: *пих, ходих, носих, пекох, чаках, писах* (ao.); *пиех, ходех, печах* (imperfectum; v případě aoristu vid nehraje roli, imperfektum se tvoří pouze od sloves nedokonavých)

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

perfectum: *Не съм чел тази книга*. (Nečetl jsem tu knihu.)

výsledky minulého děje trvají: (*аз*) *Не съм получил никакъв отговор*. (Nedostal jsem žádnou odpověď – do teď ji nemám.)

vyjadřuje předbudoucí děj: *Ако е сгрешил нещо, ще се накаже*. (Pokud něco provede, bude potrestán.)

vyjadřuje domnělý minulý děj: *Той се е пошегувал*. (On nejspíš/asi žertoval.)

Jazyk rozlišuje dalších 8-9 významových nuancí perfekta.

futurum praeteriti, budoucí děj v minulosti (děj byl v okamžiku, kdy probíhal, budoucí vzhledem k jinému minulému ději, byl teprve zamýšlený): *Той беше забравил, че щеше да ходи на театър*. (Zapomněl, že chtěl jít do divadla.); používá se také ve významu neuskutečněného minulého děje, anebo ve větách podmínkových, např. *Ако той не беше толкова замислен, щеше да каже нещо*. (Kdyby nebyl tak zamyšlený, řekl by něco.), *Знаете ли какъв щял да стане*? (Víte, jakým se chtěl stát / chtěl být?) plusquamperfectum (P-Q-P), předminulý děj (má tvary složené z perfekta, nebo imperfekta slovesa „být" a l-ového příčestí): *Не са го били виждали никога такъв*. (Nikdy ho neviděli tokového / v takovém stavu.), *Когато излягохме навън, беше се стъмнило*. (Když jsme vyšli ven, už se (mezitím) setmělo / … bylo už po setmění.); vyjadřuje také neuskutečněný děj, např. *Ако ти тогава се беше върнал, нямаше да стане това*. (Kdyby ses tenkrát vrátil, nestalo by se to.); používá se také z důvodu zdvořilostních a v přacím významu futurum II/exactum praeteriti, předbudoucí čas v minulosti: *щях да съм чакал / щях да бъда чакал*; vyjadřuje děj, který měl v minulosti nastat, kdyby se neuskutečnil jiný minulý děj, např. *Още вчера щяхме да сме привършили работата, ако не бяха ни дошли гости*. (Už včera bychom tuto práci udělali, kdyby k nám nepřišli hosté.); používá se také jako tzv. hypotetické P-Q-P, tedy jako tvar vyjadřující nerealizovaný minulý děj, který podmínil jiný minulý děj, např. *Ако бях се приготвил навреме, щях да съм бил готов*. (Kdybych se včas připravil, byl bych hotový.), *Щял е да е написал книгата, ако не са го били прекъснали*. (Napsal by tu knihu, kdyby ho nepřerušili / … kdyby nebyl vyrušen.)

Makedonština:

praesens: (јас) *пијам, велим, зборувам*, např. (тој) *живее во Скопје*.

futurum I: (јас) *ќе пијам, ќе велим, ќе зборувам*, např. (тој) *ќе се врати во Скопје*, zápor: *нема да се врати*…

futurum II/exactum, předbudoucí děj: *Кога ќе ја имам завршено работава, ќе си одам*. (Když/až/jakmile skončím tuto práci, odejdu.)

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

praeteritum, prostý minulý čas, přesněji dva prosté minulé časy – aorist a imperfektum: (jac) *избројав, остарев, реков* (ao.); (jac) *викав, носев, пиев* (imperf.)

perfectum I:

výsledky minulého děje trvají: (тој) *многу се променил* (hodně se změnil – a je teď jiný)

minulý děj, jehož mluvčí nebyl svědkem: (тој) *бил со нив* (údajně byl s nimi)

neurčitá minulost: *Сум ти кажал и пак ќе ти кажам*. (Už jsem ti to jednou řekl a řeknu ti to znova.)

perfectum II (podtrhuje přítomnost následků minulého děje v přítomnosti): (jac) *сум дојден* (přišel jsem – a jsem tady), *му имаме дадено збор* (předali jsme mu slovo – a on právě hovoří)

futurum praeteriti, budoucí děj v minulosti (děj byl v okamžiku, kdy probíhal, budoucí vzhledem k jinému minulému ději, byl teprve zamýšlený): *Се збираа, ќе одеа в град*. (Chystali se, že půjdou do města / … jít do města.)

plusquamperfectum, předminulý děj (má tvary složené s *ќе* + l-ové příčestí, nebo s imperfektem slovesa „mít" a participiem trpným, nebo s imperfektem slovesa „být" a n-/t-ovým participiem): *Кога се вратив од езерото, сонцето веќе беше зашло*. (Když jsem se vrátil od jezera, slunce už (mezitím) zapadlo.), nebo *Кога дојдов на станицата, автобусот веќе беше стигнал*. (Když jsem přišel na stanici, autobus už (předtím) dorazil.), nebo *Кога дојдов во посета на Блаже, тој веќе имаше завршено работа*. (Když jsem přišel k Blažovi na návštěvu, ten už měl svou práci hotovou / … už byl s prací hotov.), nebo *Кога дојдов во посета на Блаже, тој веќе беше дојден од работа*. (… už byl zpátky z práce / už se (mezitím) vrátil z práce.)

hypotetické plusquampercektum a tvar pro jiné nerealizované děje: *Тој ќе ни дојдел тогаш на гости, да не се разболел*. (Přišel by tenkrát ke mně na návštěvu, kdyby neonemocněl.), *Моите соработници рекоа дека утре ќе сум ја свршел својата улога*. (Mí spolupracovníci řekli, že zítra (snad) dokončím svoji práci.)

Neurčité (infinitní) slovesné tvary mají tu vlastnost, že nevyjadřují kategorii osoby. Jsou syntetické. Patří k nim infinitiv, výjimečně (ve slovinštině) také supinum, např. *Šel je spat., Šla je kruha peč., Poslal je dekleta pomolst*. Jinak se infinitiv vyskytuje v budoucím čase nedokonavých sloves (F1) a po slovesech modálních („moct", „smět", „chtít", „muset", v pol. také „trzeba", „należy", „wolno", „wypada" aj.).

Bulharština a makedonština infinitiv postrádají; slovesa jsou ve slovníku uvedena v 1_{sg} (bul.) nebo 3_{sg} (mak.) přítomného času. Ztrátu infinitivu nahrazují tyto jazyky analytickou konstrukcí obsahující buď částici *да* (po slovesech modálních), anebo univerzální relikt slovesa „chošteti" – *ще* (bul.) nebo *ќе* (mak.) a indikativ prézentu: (*не*) *мога да дойда; сакам да дојдам; ще дойда; ќе дојдам*. V ostatních

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

jazycích infinitiv končí na nějaký „měkký" t-ový prvek, jenž je pokračováním stsl. **-ti**, případně (v češtině) na **-t** tvrdé, což je přejato ze supina, srov.: čes. *dělat* nebo (archaické) **-ti** (*mluviti, psáti*); sloven. **-ť** (*vidieť, hovorit*); rus. **-ть** (*работать, говорить*); pol. a HLS **-ć** (*bić, kupować, dźěłać*); DLS **-ś** (*biś, źěłaś, kupowaś*); slovin., srb./chor. **-ti** [ty] *raditi, govoriti*; rus. **-ти** [tʲi] (pod přízvukem: *нести*); ukr. **-ти** [ty] (*бігти, везти, нести, пекти, помогти*… x *будувати*, některá slovesa mají oba tvary *учити/учить*); běl. **-ць** [c´], **-ці** [ci] (*жаць, ехаць, абараняць* x *дзяўбці, лезці, сесці*). Omezený počet slovanských sloves má v infinitivu jiné zakončení související se staroslověnským **-šti** (srov. rus. *печь, течь, сечь*; běl. *сячы, дегчы, валачы*; čes. *moci, říci*; sloven. *môcť, tiec*; pol. *móc, rzec*; slovin. *moči, reči*; srb./chor. *moći, doći* apod.). Zmíněné supinum bylo neurčitým tvarem sloves, který se používal v pozici po slovesech pohybu, po slovech „pozvat/zvát" či „poslat". Zachovalo se pouze ve slovinštině (a DLS), a to jen v knižní stylové vrstvě jazyka: *delat, spat x delati, spati*; příp. v DLS *rejowat, njast, spat, źełat* x *njaś, spaś*.

Zbylé tvary sloves patří ke **jmenným** a mají stejné mluvnické významy jako např. substantiva nebo adjektiva – kategorii pádu, jmenného rodu a čísla; vyjadřují rovněž slovesné kategorie času, vidu, slovesného rodu, ale nikoliv osoby. Patří k nim přechodníky neboli participia činná (čes. *čta/čtouc/čtouce, přečet/přečetši/přečetše*), trpná (*čten, přečten*), přídavná jména slovesná (*čtoucí, přečetší, přečtený*) a substantiva deverbativa (*čtení, přečtení*).

Přechodníky se v češtině už prakticky nepoužívají. Pokud ano, mají tři tvary: jeden pro rod mužský, druhý pro rody ženský a střední a třetí – pro číslo množné, a málokdo je dokáže správně rozlišit. Jiné jazyky se přechodníkům tolik jako čeština nebrání, zřejmě díky tomu, že v je nich zastoupen pokaždé jen jeden, univerzální tvar, srov. sloven. *volajúc, hovoriac*; DLS *stojecy, lažecy, myjucy se*; HLS *ležo, sedźicy, stupajcy*; ukr. *пишучи, лежачи*; běl. *слухаючы, гаворачы, спяшаючыся*; slovin. *pijoč, znajoč, sedeč*; srb./chor. *idući, čitajući, govoreći, razgovarajući*; mak. *викајќи, носејќи*; bul. *четейки, гледайки*. Možné jsou také tvary na **-o/-jo**: HLS *kupujo, stupajo*; na **-´a/-a**: rus. *читая, любля, держась*, nebo tvary na **-e**: slovin. *beže, kupovaje*. Sjednocené jsou i formy přechodníku minulého, např. pol. *rzekłszy, kupiwszy*; HLS *zapisawši, najedši so*; rus. *написав, принёсши*; běl. *узнікшы, зрабіўшы*; ukr. *вибігши, зробивши*; slovin. *rekši, stopivši*; srb./chor. *zapevav(ši)*. Přechodníky minulé jsou vzácné v každém slovanském jazyce, případně se v něm již netvoří vůbec (v DLS, bul. a mak.). Dávné tzv. participium m-ové (přítomné trpné) se nadále (byť v omezené míře) tvoří pouze v ruštině a běloruštině, i když i tam se vyskytuje spíše jen ve tvarech složených (rus. *желаемый, проводимый, управляемый*, běl. *рухомы, множымы, разглядаемы*). Ostatní jazyky, včetně ukrajinštiny, využívají ve stejném významu participia n-/t-ová a/nebo se slova typu pol. *ruchomy*, čes. *známý*, srb./chor. *pitom/i*, ukr. *відомий* považují jednoduše za adjektiva.

SHRNUTÍ

Systém slovanských slovesných tvarů je bohatý. Stejně jak tomu bylo u mluvnických jmen, historický vývoj konjugace řady jazyků směřoval k jejímu výraznému zjednodušení,

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

zejména v rámci kategorie času. V tomto ohledu se odlišují jihoslovanské jazyky, zejména bulharština a makedonština, kde se běžně vyskytuje asi 9 časů, od severoslovanských, v nichž je systém časů velmi chudý. Zjednodušeně řečeno, pro Bulhary a Makedonce je typický vytříbený smysl pro rozlišování časových relací a dalších okolností probíhajících dějů. Ostatní gramatické kategorie sloves jsou: osoba, způsob a slovesný rod, vč. subkategorie tranzitivnosti; spornou zůstává kategorie čísla a vidu. Základním (typickým) slovesným tvarem je tvar určitý (osobní), tedy verbum finitum, ale kromě něj slovanské jazyky disponují i jinými, „méně dynamickými" formami sloves. Jde o jmenné tvary, jež mohou rozlišovat kategorii pádu. Třetí skupinu tvoří tvary neurčité, v současné době hlavně infinitiv. Jiné hledisko umožňuje dělit formy sloves na syntetické a analytické, přičemž pravopis či elize pomocného slovesa „být" ve složeném tvaru nejsou v tomto ohledu rozhodující.

OTÁZKY A ÚKOLY:

Které gramatické kategorie vyjadřují slovanská slovesa?

Jaké jsou prézentní kmenotvorné přípony slovanských sloves?

Jaké zvláštnosti pozorujeme v 1_{sg} a 1_{pl} indikativu prezentu?

Roztřiďte slovanské jazyky s ohledem na tvary 3_{sg} a 3_{pl} .

Uveďte shody a podstatné rozdíly mezi slovanskými jazyky v oblasti imperativu a kondicionálu.

Roztřiďte slovanské jazyky s ohledem na přítomnost slovesa „být" v analytických tvarech (perfek-tum, futura).

Roztřiďte slovanské jazyky s ohledem na využívání různých minulých a budoucích časů.

Co jsou to neurčité a jmenné tvary sloves?

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

KAPITOLA 5.: SYNTAX

VSTUPNÍ ZNALOSTI

rozdíl věta/výpověď, věta/souvětí, parataxe/hypotaxe
větné členy a vztahy mezi nimi

POJMOSLOVNÝ APARÁT

deagentizace, modalita, negace, interogativnost, slovesný kondenzátor, jednočlenná věta, dvojčlenná věta, polovětný útvar, tázací dovětek, genitiv vlastnění, lokál vlastnění, genitiv záporový, podmět gramatický, podmět logický, agens, patiens

PŘEDMĚT ZÁJMU, DEFINICE

Syntax neboli větná stavba je téma velmi široké a v mluvnicích zaujímá obvykle mnoho místa, a to i v případě, že je předmětem deskripce jen jeden jazyk. Do následující kapitoly jsme vybrali takové syntaktické jevy, které jsou buď typické pro všechny (flexivní) slovanské jazyky, anebo jsou v některých z nich naopak do té míry odlišné, že je nelze přehlédnout. Pro flexivní jazyky by měla platit tato zjištění:

- mezi slovními druhy jsou nápadné formální rozdíly a ve větě nehrozí záměna např. slovesa za jméno, adjektiva za substantivum apod.;
- přívlastek se s rozvíjeným substantivem shoduje v rodě, čísle, pádě; jazyk dává jednoznačně přednost shodným přívlastkům, nejlépe v prepozici;
- v rámci slovesných tvarů centrální postavení zaujímá verbum finitum; věta je postavena na přísudku v určitém tvaru slovesa;
- ve slovanských jazycích je (relativně) volný slovosled.

Kromě těchto rysů s univerzální platností se však jednotlivé slovanské jazyky liší, a to:

- měrou využití flexe v organizaci slov do vět (srov. extrémně analytická bulharština a makedonština);
- měrou využití gramatického podmětu (v nominativu); měrou přítomnosti vět podmětných (dvojčlenných);
- měrou využití VF (vč. pomocného slovesa ve funkci spony); vysokým zastoupením „pravých“ predikátů, větším podílem verbálních výpovědí na úkor polovětných útvarů;
- měrou využití členské a větné negace;

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

- slovosledem.

Nutno zdůraznit, že syntaktická rovina jazykového systému na jedné straně využívá všechny prostředky „nižších pater" struktury jazyka, tudíž je vhodnou ilustrací jeho typologického profilu, na straně druhé mnohé syntaktické jevy jsou relativní, čímž tak trochu zpochybňují sebe sama. Jinak řečeno, syntaktická teorie vychází hlavně z psaných textů, které jsou do značné míry korigovány a (v minulosti) byly inspirovány cizími předlohami. Běžně jsou vzorové větné konstrukce v textech modifikovány, tytéž obsahy lze vyjádřit pomocí různých konstrukcí a jednotlivá slova ve větě mohou plnit pokaždé jiné syntaktické funkce.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Významnou roli v jazykové teorii hraje fakt, že větné členy jsou transformovatelné do jiných větných členů (při zachování významové složky výpovědi) a že se ve větných rozborech střídají hlediska čistě formální se sémantickými. Tentýž obsah můžeme vyjádřit např. takto: pol. *Do twarzy ci w tej sukience*., čes. *Ty šaty ti sluší*.; čes. *Otec má auto*., rus. *У отца машина*.; čes. (*ona*) *Má nové šaty*., rus. *На ней новое платье*., běl. *У яе новая сукенка*.; čes. *Jak* (ty) *se jmenuješ*?, rus. *Как тебя зовут*?, pol. *Jak ci na imię*?; pol. (on) *Nazywa się Michał*., rus. *Его зовут Миша*. atd.

I v rámci jednoho jazykového systému jsou legitimní různé konstrukce, které mají velmi podobný, anebo dokonce stejný význam, srov. čes.: Je třeba koupit housky., (já) *Musím* / (ty) *musíš… koupit housky*., bez ohledu na to, že se formálně pohybujeme mezi větou bezpodmětnou a dvoučlennou (obdobně pol. *Trzeba kupić bułki*., rus. *Мне/тебе надо купить булки*., běl. *Мне/табе трэба куніць булкі*.; čes. *Hezky si tu* (já) *sedím*., *Hezky se mi tu sedí*.; (já) *Nechci zpívat*., *Nechce se mi zpívat*., *Není mi do zpěvu*.; (ty) *Styď se*!, *Že tě není hanba*., srb./chor. *Sram te bilo*!; (on) *má už šedivou bradu*., *Jeho brada je už šedivá*.; *Venku je zima*., *Venku je chladno*.; (on) *Má nemocnou ruku*., *Jeho ruka je nemocná*., bul. *Ръката му е болна*.; čes. (oni) *Měli takový zvyk*., bul. *Такъв им беше обичаят*.; čes. (on) *Je slepý na levé oko*., bul. *Лявото око му е сляпо*.; čes. (ona) *Měla oči plné slz*., srb./chor. *Oči su joj bile pune suza*., čes. *Lež má krátké nohy*., srb./chor. *U laži su kratke noge*. atd.

Ve slovanských jazycích je větný vzorec v podobě (a pořadí): subjekt – predikát – objekt – adverbiale (typu *Člověk – se učí – jazyk – neustále*.) sice běžný, ale častokrát nerealizovaný. Jazyky se vzájemně odlišují měrou využití konstrukcí, v nichž je skutečný agens (původce děje) nebo patiens (objekt dějem zasažen) vyjádřen, a to slovem ve tvaru nominativu (gramatický podmět), a kde je přísudkem určitý tvar slovesa. Jak plyne z již uvedených příkladů, věty dvojčlenné (obsahující podmět a přísudek) jsou často nahrazovány větami bezpodmětnými. I v případě dvojčlenných vět není podmět pokaždé týž, srov. rus. *Солдата ранило осколком гранаты*. (bezpodmětná), čes. *Zranila ho střepina granátu*., (on) *Byl raněn střepinou granátu*. aj.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

DÍLČÍ TÉMATA

Jedním z důležitých dílčích témat slovanské syntaxe je deagentizace věty. Tento jev lze pozorovat již ve staroslověnských památkách a zřejmě není domácí provenience. Pomocí deagentizace není děj vztažen k žádnému subjektu, anebo je pravý agens/patiens obsažený v jiném větném členu než v (gramatickém) podmětu. Konstrukce typu *otec není doma, já mám hlad, ty musíš jít, já nemůžu spát, on má 12 let, on by měl studovat, já mám strach, on měl košili, cestu zavál sníh* atd. lze nahradit jinými, v nichž se využívá ostatních pádů než nominativu.

Národní lingvistiky se shodují v interpretaci, že věta s (logickým) podmětem v genitivu (nejlépe záporovém a bezpředložkovém) je dvojčlenná, v případě agense „ukrytého" v jiných pádech už to není tak jednoznačné, srov. genitiv: rus. *Его там нет*., běl. *Яго там няма*., pol. *Ojca nie ma w domu*., slovin. *Očeta ni doma*., rus. *У меня машина*.; dativ: rus. *Тебе нужно подождать*., *Мне не спится*., *Ему 12 лет*., *Лишь бы Вере не заблудиться*., *Почему Петру можно курить, а мне нельзя*?, *Ему предстоит/полагается стать знаменитым*., pol. *Dlaczego Piotr może palić, a mnie nie wolno*?, *Nie wypada mi cię krytykować*.; akuzativ: srb./chor. *Strach me je*.; lokál: rus. *на нём была рубашка*., *В году 365 дней*., *Ваш паспорт при вас?*; instrumentál: rus. *Крышу снесло ветром*., *за тобой долг*., pol. *Drogę zasypało śniegiem*. V ruštině je častý zejména genitiv, popř. lokál vlastnění. V záporné větě převažuje v řadě jazyků genitiv záporový nad akuzativem; někde lze v použití akuzativu a genitivu pozorovat významový rozdíl, srov. ukr. *він не читав газеты*., běl. *Ён не чытаў газеты*. (‚nečetl žádné noviny') x *він не читав газету*., Ён не чытаў газету. (‚nečetl tyto noviny').

Zvláštním případem jsou věty, kterými mluvčí vyjadřují obecně známé pravdy. V tomto případě dává čeština přednost tzv. všeobecnému podmětu „člověk" nebo slovesu ve tvaru 1_{pl} (*Od něj se člověk nic nedozví*., *Na konci věty píšeme tečku*.), zatímco mluvčí jiných jazyků používají např. 2_{sg} (rus. *Тебя не убедишь*.) nebo 3_{pl} (*В дверь постучали*., *В конце предложения ставят точку*.); rozdíl zaznamenáváme i v čísle třetí osoby (srov. čes. *Tady se chodí vpravo*., rus. *Здлесь ходят по правой стороне*.; čes. *Tam se dobře vaří*., *Там хорошо готовят*.), přičemž jde o věty podmětné jen zdánlivě. I ve využití zvratného „se" narazíme na rozdíly, srov.: pol. *Gdy się nie ma, co się lubi, to się lubi, co się ma*., čes. *Když člověk nemá, co má rád, pak má rád to, co má*.; anebo čes. *Zde se prodávají lístky*., rus. *здесь продают билеты*.

Nekteré bezpodmětné české konstrukce vyjadřující (ne)ochotu k ději a obsahující modální(?) sloveso „chtít" ((ne)chce se mi/mu/jí aj.) mají v jiných jazycích ekvivalenty typu: bul. *яде ми се, не му се ходеше*; mak. *не ми се работи*; srb./chor. *ne spava mi se, ne pleše joj se*.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Podíl deagentizovaných vět roste v ruštině nebo polštině také díky tomu, že se v nich jinak přistupuje k **modalitě**. Česká jazykovědná teorie považuje za modální slovesa „muset", „moci", „smět", popř. „mít", „chtít", „hodlat", zatímco v sousední polštině se za „modální" považují slova, která mnohdy se slovesy nemají nic společného: *trzeba, należy, warto, wolno*, dokonce *żal, wstyd, strach, pora* aj.; v ruštině tuto funkci plní lexémy (*мне*) *надо, нужно, необходимо, можно, следует, нельзя, пора*, v bulharštině jde o slova *трябва* (*да*…), např. *Трябва той да се върне*., nebo *следва*. Tyto prostředky nemají vedle sebe sloveso „být", což je v rozporu s českým je třeba… (také bulh. *необходимо е, нужно е, задължително е*, stejně srb./chor., slovin. *je potrebno*). V češtině platí model: (*já*) *musím / (já) nesmím*, kdežto v polštině: (*ja*) *muszę / mnie nie wolno*. Ruština sice konstrukce typu *я должен* připouští, ale vedle nich bohatě využívá jednočlenné věty: *Мне надо/нужно идти в школу., Тебе надо идти домой., Тебе следует…, ему необходимо…* Obdobně je na tom ukrajinština (*Учневі не слід забувати про домашнє завдання.*) a běloruština (*Мне патрэбна ісці ў школу., Табе варта помніць пра свае абавязкі.*).

Tam, kde má čeština jak podmět, tak přísudek, a přísudek tvoří sloveso v trpném rodě, polština a ukrajinština využívá neosobní tvar slovesa zakončený na **-no/-to**, který automaticky odkazuje do minulosti, a věta tak postrádá podmět, srov.: čes. *Byla nabídnuta káva a čaj*. vs. pol. *Podano kawę i herbatę.*; čes. *Ředitel byl odvolán*., pol. *Dyrektora odwołano*., čes. *Pachatel se nenašel*., pol. *Sprawcy (przestępcy) nie znaleziono*. V ukrajinštině se kromě slovesných tvarů na -no/-to může v dané konstrukci objevit také pomocné sloveso *було*, což pak připomíná české konstrukce typu *bylo navrženo, bylo dohodnuto* aj. Příklady: *Знайдено ключі*. (vedle *Знайшли ключі*.), *Доручення отримано., Роботу (було) покинуто., Каву було допито., багато будинків було знищено., На ніч мене було покладено в кімнаті*. Výjimečně se tyto slovesné tvary mohou objevit i v jiných jazycích, včetně češtiny, rozdíl je však v nutné přítomnosti spony „být" (viz uvedené opisné pasivum) nebo „mít" ve významu „být" (např. *Mám navařeno jako pro celý regiment*., nářeční/oblastní: *Mám vařeno*.), dále bulharštiny (*По тревата е ходено., С него не беше говорено., В стаята е влизано*.) či makendonštiny (*Се има веќе допиено*.).

Zmíněné sloveso **„mít"** v existenčním (nikoliv posesivním) významu se hojně využívá v jihoslovanských jazycích a snad každý Čech zná minimálně tuto srbskou/chorvatskou větu: *Nema problema*. (kladná věta zní: *Ima problema*.), ale příkladů ze srb./chor. lze uvést daleko více, např. *Ima li još nešto?, Među njima ima i mnogo izbeglica., U podrumu ima vode*. Sloveso „habere" ve významu „existere" je příznačné i pro makedonštinu (*В реката имаше риба*.) a bulharštinu (*Там има място., Какво има*.). V polštině je „mít" místo „být" jen po negaci: Ojca nie ma w domu., W piekarni nie ma bułek. Takovéto věty jsou pak hodnoceny buď jako jednočlenné (bezpodmětné), anebo dvojčlenné, s tzv. logickým podmětem – v genitivu.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Jazyky disponují samozřejmě dalšími prostředky, jež sloveso „být" dokážou nahradit. Zejména v knižní stylové vrstvě se používají slovesa: „vyskytovat se", „nacházet se", „występować", „zdarzać się", „znajdować się", „находиться", „встречаться", „намирам се", „се наоѓа", „nalaziti se" atd.

Naznačená **nulová spona** a predikát v jiném tvaru než VF jsou významným činitelem, který diferencuje slovanské jazyky. Nepřítomnost kopuly je údajně výsledkem vlivu tureckých (turkických) a ugrofinských jazyků a souvisí s jejich aglutinační povahou. Tam, kde se spona nevyskytuje, není pochopitelně ve větě zastoupeno VF. Ruština a polština sponou výrazně šetří, srov.: čes. *To je naše škola*., rus. *Это наша школа*., pol. *To/oto nasza szkoła*., čes. *Je škoda, že…, Je divné, že…, Je zajímavé, že…* pol. *Szkoda, że…, To dziwne, że…, Ciekawe, że…*, čes. *Hanka je moje kamarádka*, pol. *Hania to moja koleżanka.*, rus. *Отец врач/инженер*., ukr. *Він відомый навковец*.; čes. *Je moc hezká*., rus. *Она очень красивая*., čes. *Je dobrá hospodyně*., rus. *Она хорошая хозяйка*.; čes. *Pes je chytré zvíře*., rus. *Собака – умное животное*., pol. *Pies to mądre zwierzę*.; čes. *Je to velmi jednoduché*., pol. *To bardzo proste*. atd.

Nominální povahu vět některých slovanských jazyků zvyšuje používání **infinitivu**, který kompenzuje chybějící VF. Infinitivní polovětné útvary suplují (české) vedlejší věty účelové (tautoagentní) a podmínkové, srov.: čes. *Půjčil si propisku, aby se mohl podepsat*., pol. *Pożyczył długopis, żeby się podpisać*.; čes. *Host se zvedl, aby se rozloučil*., pol. *Gość wtał, żeby się pożegnać*.; čes. *Pospíchá, aby stihl (na) vlak*., pol. *Śpieszy się, żeby zdążyć na pociąg*.; čes. *Oblékl si kabat, aby se nenachladil*., pol. *Włożył płaszcz, żeby się nie przeziębić*.; rus. *Я повторял …, чтобы ничего не забыть*. (ale *Zapłacił nauczyciela, żeby jego syn zdał maturę*., *Wysłał ją do miasta, żeby zrobiła zakupy*.), rus. *Если умножить число на нуль, то результат равняется нулю*., pol. *Gdyby wydrukować cały tekst, byłaby niemała książka*. Infinitiv může nahradit také vedlejší větu předmětnou, srov. čes. *Slíbil, že se za hodinu vrátí*., pol. *Obiecał wrócić za godzinę*., rus. *Он обещал вернуться через час*.; čes. *Sní o tom, že si zajede na hory*., pol. *Marzy o tym, by wyjechać w góry*., rus. *Он мечтает о том, чтобы съездить в горы*.

Polyfunkčnost infinitivu je zvlášť nápadná ve východoslovanských jazycích. Naopak jazyky, které infinitiv ztratily (bulharština a makedonština), anebo jej používají omezeně (srbština), tvoří konstrukce s částicí да, proto jsou často nazývány „da-jazyky", srov. např. bul. *Той престана да плаче*., *Той умее да смекчава конфликтите*., *Искам да почна да работя*., *Искам/трябва да зная*., *Не бива да говориш!*, *Ти да мълчиш!*, *Да дойдат ли?*, *srb. Zna da svira violinu*., *Ne mogu da gledam kako se mučiš*.

K substituci VF slouží nejen zmíněný infinitiv, ale také přechodníky, přídavná nebo podstatná jména slovesná. Všechny tyto **slovesné kondenzátory** úspěšně zvyšují ekonomičnost vyjadřování. Např. přechodníky čeština nahrazuje vedlejší větou nebo další

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

větou hlavní: pol. Wszedłszy do pokoju, zapalił światło., čes. *Když vešel do pokoje, rozsvítil světlo., Vešel do pokoje a rozsvítil světlo.*; *Wyszła, nie zapłaciwszy.*, čes. Odešla, aniž by zaplatila.; srb./chor. *Došavši kući, skinuo je kaput.*, čes. *Když přišel domů, svlékl si kabát.*; rus. *Читая, я делаю выписки.*, čes. *Čtu a dělám si poznámky.*; pol. *Wyszedł, myśląc, że zebranie już się skończyło.*, čes. *Odešel, protože si myslel, že schůze už skončila.*; pol. *Jadł kolację, oglądając telewizję.*, čes. *Večeřel a díval se na televizi.*; pol. *Chcąc stwierdzić...*, čes. *Abychom zjistili..., Jestliže chceme zjistit...*

Český předmětový infinitiv lze v jiných jazycích nahradit „méně slovesným" tvarem, přesněji řečeno slovesným substantivem: čes. *Rozhodl se provést opravy. / ... že provede opravy.*, pol. *Zdecydował się na przeprowadzenie remontu.*; čes. *Neměl/Nevěděl, co by řekl., Neměl co říct.*, pol. *Nie miał nic do powiedzen*ia.; čes. *Nemáme co ztratit.*, pol. *Nie mamy nic do stracenia*.

O slovanských jazycích se obecně ví, že nemají gramatikalizovaný **slovosled**. To je sice pravda, nicméně neplatí bez výhrad. Pořadí slov ve větách určuje do značné míry rytmika výpovědi (srov. pozici klitických tvarů zájmen a jiných nepřízvučných slov: čes. nesmál bych se mu, potkal jsem Petra, včera jsem potkal Petra, srb./chor. *on joj se nasmješio, ne bih rekao, ne bih mu se smijao*, pol. *nie uczyli by się, wydaje mi się*, čes. *kamarádka se učí moc dobře*, pol. *koleżanka uczy się bardzo dobrze*, čes. *kamarádka, kterou chci popsat, se jmenuje...*, pol. *koleżanka, którą chcę opisać, nazywa się...*; srb./chor. *Petar mu ne bi rekao o tome.*, pol. *Ja bym tam nie poszedł.*, čes. *Vzala bych si ho.*, bul. *Бих искала...*

Na pořadí slov má vliv i větná perspektiva, která rozlišuje tzv. Východisko a jádro výpovědi. Hledisko strukturně-gramatické ve stylově bezpříznakové větě upřednostňuje pořadí: subjekt – predikát – objekt. Dalším ukazatelem je flexe: čes. *Otec miluje syna*. x *Syn miluje otce.*, *Matka vdává dceru.*, srb./chor. *Petar je sreo Jovana*. atd. V takovýchto větách záměna podmětu za předmět a naopak nehrozí. Aktuální větné členění je nápovědou v případě, že podmět i předmět mají nulovou koncovku, srov. pol. *Szalik zafarbował kołnierz.*, rus. *Мать людит дочь*. Bulharština a makedonština si s ohledem na nepřítomnost flexe musí pomáhat zdvojením objektu – jinak by nebylo zřejmé, kdo je původcem děje a kdo je dějem zasažen. Zdvojený objekt se pak objevuje i ve větách, kde je rozdíl agens – patiens zjevný, srov. bul. *Стоян я/го обича Мария., Кучето я/го ухапа котката.*, dále také *Два пъти го казах това на мама., На кого ще го дадете подаръка?*; mak. *Младич(от) ја/го сака девојка(та)., Јас сакам да му се заблагодарам на професорот., На кого му го рече тоа?, Го барав него., Му ја дадов книгата на един ученик*. Docela pevný slovosled vyžaduje bulharština i v jiných případech: *не ще съм, няма да дойдеш, не те гледам; Поне да си му го дал., Аз съм му го дал., Той му го е дал., Казал ли си му го?, Казал ли му го е?, Не ти ли е казал?, Не съм ли ти казал?, Тя вече легнала ли си е?, Те вече легнали ли са си?, Те върнали ли са се от София?, Той върнал ли се е от София?* (stejně to funguje v makedonštině: *не му го купив, не ќе му го купам, не сум му го купил; немој да му го кажеш тоа., не му завидувам што има успех., не можеме на тоа да му се начудиме.*).

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Další zvláštností je sémanticky odlišný slovosled ve východoslovanských jazycích, např. v rus. *студентов сорок*, ukr. *днів дванадцять*, běl. *кіламетраў шэсць*. Tato inverze znamená ‚kolem, přibližně, asi'. Vlivem němčiny jsou slovesem obsazené koncové pozice vět v LS: Chcyše so ze swojej luboznej domiznu rozžohnować. Některé jazyky jsou schopny neobvyklým pořadím slov vyjádřit specifický obsah, srov. čes. *Nebylo se s kým poradit., Není si od koho půjčit., Není s kým promluvit. / Není nikoho, s kým by se dalo promluvit.* atd. x rus. *не с кем посоветоваться., Не у кого взять деньги., Не с кем поговорить.*, srb./chor. *Ni od koga ne tražim pomoć.*, bul. *Нямаше с кого да говориш*.

Zvláštní pozornost si zaslouží pozice přívlastku vzhledem k rozvíjenému substantivu. Zatímco čeština má v postpozici přívlastky jen v odborných názvech (hlavně botanických, zoologických a chemických): *kudlanka nábožná, měsíček lékařský, kyselina acetyl salicylová,* také *stoj spatný, Ivan Hrozný, Karel IV*. atd., polština má daleko větší podíl postponovaných atributů i v jiných případech: *szkoła podstawowa, lody truskawkowe, chleb razowy*. Za podstatným jménem se nachází také neshodný přívlastek, a to ve všech slovanských jazycích. Výrazným rysem flexivnosti je shodný přívlastek, který se nachází před rozvíjeným substantivem, což řada jazyků nesplňuje, srov. rus. *комета Галлея, программа мира, стол переговоров, права человека, пенсия по старости, сроки доставок;* pol. *sala obrad/posiedzeń, prawa człowieka, skrzynia biegów, termin dostawy…*

Každý slovanský jazyk upřednostňuje větnou **negaci** před negací členskou. Jinak řečeno, v záporné větě je **ne** většinou u slovesa/přísudku. Na druhé straně existují jazyky, v nichž je členská negace poměrně častá. Kromě neflexivní bulharštiny a makedonštiny můžeme na tento jev narazit i ve flexivní polštině či ruštině. Srov.: čes. *Není to daleko.*, pol. *To niedaleko.*, rus. *Это недалеко.*, běl. *Гэта недалёка.*, ukr. *Це недалеко.*; čes. *Lízu příliš netěšila představa stěhování.*, pol. *Lizę niezbyt cieszyła wizja przeprowadzki.*, rus. *Лизу не очень радовала перспектива переезда.*; čes. N*ejde o to, aby…*, pol. *Nie o to chodzi, by…*, rus. *Не в том дело, чтобы…*; čes. *Já se na vás nezlobím. / Nezlobím se na vás.*, rus. *Я не на вас сержусь.*; čes. *Nevrátím se zítra, ale pozítří.*, rus. *Я вернусь не завтра, а послезавтра*. Je vhodné doplnit, že naprosto všechny slovanské jazyky negují ve větě několikrát, např. čes. *Nikdy jsem nikomu nic neřekl.*, srb./chor. *Nikada nisam nikome ništa rekao.*, bul. *Никому нищо не съм казал*. atd.

Ve slovanských jazycích převažuje tzv. **vykání**. Cizí dospělou osobu jinak oslovují pouze Poláci (*pan, pani, panie, panowie, państwo*), i když v době lidově demokratického Polska se v politickém (stranickém) prostředí a v ozbrojených složkách vykalo také. Ale i v případě vykání nemusí jít pokaždé o stejné konstrukce. Čeština je tvoří nedůsledně – něco je v nich v jednotném, něco v množném čísle: *Byla* (sg.) *jste* (pl.) *v práci?*. Ve slovenštině je takováto nedůslednost („bolkanie") hodnocena jako zlozvyk (např. *Bol ste už na*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

dovolenke? místo *Boli ste*...). Další nesourodost tvarů najdeme ve formulacích: *Jste* (pl.) *velmi laskav/ý* (sg.), obdobně sloven.: *boli by ste taký láskavý? / taká láskavá?*, bul: *Бъдете така добър/добра.*, ale jinak: bul. *Кога сте пристигнали?, Бихте ли ми подали книгата?*. Důsledně množné číslo využívá ruština, srbština a chorvatština: rus. *Вы были в кино?, Будьте добры!;* srb./chor. *Budite tako ljubazni!, Da li ste bili zadovoljni?*

Na konec ještě jedna drobná zajímavost. Týká se **tvoření otázky**. V některých jazycích se doporučuje, nebo dokonce předpokládá použití příslušné interogativní částice, jinde stačí pouze intonace. V polštině je takovýmto lexikálním signálem otázky partikule czy (*Czy podobał ci się film?*), stejně jako v ukr. *чи*, běl. *ці*; jinde mají interogativní význam prostředky: *ali* (slovin. *Ali grem lahko v Avstrijo?*), *da li* (srb./chor. *Da li ste gladni?*), *дали* (mak. *Дали многу странци студираат во Скопје?*), *ли* (bul. *Отиваш ли в града?*); také bul. *нали, дали, нима, мигар, зер, да*, přičemž některé z těchto částic nesou jistý stylový příznak srovnatelný s čes. *copak*, *cožpak* aj. V HLS se v otázce používají partikule ha a da: *Sy ha to wědźał?, Sy da tam był?, Wo kim ha rěčiš?*, v DLS narazíme na lexikální prostředek *ga*: *Jo ga kafej južo zwarjony?* Částice *ли* se chová jako enklitikon a v otázce je pokaždé za slovem, které je z hlediska požadované informace nejpodstatnější, např. bul. *Искаш ли да обядваш?, Ти ли искаш да обядваш?; Има ли въпроси сега?, Въпроси има ли сега?, Въпроси ли има сега?, Сега ли има въпроси?;* v mak. *Татко ли беше во градот?, Беше ли татко во градот?, Во градот ли беше татко?* apod.

Exponentem otázky (interogativnosti) může být také slovosled. Je běžné, že v otázce klademe většinou nejdřív sloveso, pak podmět (čes. *Petr napsal úkol.* x *Napsal Petr ten úkol?*), což je jev obecnější, nejen slovanský. Morfologickým prostředkem v otázce zjišťovací je v srbštině a chorvatštině ortotonický tvar pomoného slovesa, srov. *Goran će se ženiti*. x *Hoće li se Goran ženiti?, Gladan si*. x *Jesi li gladan?, Zašto ste došli?* x *Jeste li došli* (*kući*)*?* Souvisí to také se skutečností, že se tento výraz nachází na začátku věty. Je-li otázka zároveň vyjádřením údivu, používají se speciální prostředky typu čes. copak/cožpak, pol. *czyż/czyżby*(*ś*), rus. *разве*, *неужели*, ukr. *хіба*, srb./chor., mak. *zar/зар*, slovin. mar, bul. *дали*. Často se mluvčí dožaduje souhlasné reakce na svoji otázku – jde o tzv. tázací dovětky, které jsou v každém jazyce jiné: čes. *že?, že ano?* (*Máš mě ráda, že ano?*), pol. *prawda?, co?, no nie?* (*Pożyczysz mi słownik, prawda?, Ale upał, no nie?*), srb./chor. *zar?, zar ne?, jeli* (*tako*)*?* (*Ovo su vaši dokumenti, je li?, Petar je uspešan student, zar ne?*), slovin. (*ne?, ali ne?, a ne da?, kajne?, kajneda?, knižní mar ne?, archaické: jeli*(*da)?*), rus. *не так ли* (*Ей нравится танцевать, не так ли?*), bul. *нали*? (*Тази книга е много интересна, нали?*), mak. *дали, нели, зар*(*ем*) (*Тој* (*ќе*) *дојде, нели?*).

SHRNUTÍ

Některé jevy lze v syntaktické rovině flexivních jazyků předpokládat. Patří k nim silná pozice verba finita, shoda atributu se substantivem, odlišnost tvarů slov jako substituce pevného slovosledu, větná negace. S tím vším se pochopitelně ve slovanských jazycích

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

setkáváme, avšak ne ve stejné míře. Zjišťujeme, že polština v lecčems inklinuje k ruštině (východoslovanským jazykům). Pro prezentaci nejednotných principů větné stavby ve slovanských jazycích jsme zvolili témata: deagentizace, modality, sponového slovesa, slovesných kondenzátorů, slovosledu, negace, vykání a tvoření otázky.

OTÁZKY A ÚKOLY:

Uveďte syntaktické jevy typické pro slovanské jazyky.

Jakou podobu může mít podmět ve větě dvojčlenné?

Jak lze deagentizovat větu ve slovanských jazycích?

Co je to všeobecný podmět?

Jaká může být povaha modálních přísudků ve větě jednočlenné?

Uveďte příklady na použití slovesa „habere“ ve významu „existere“.

Jaká je míra využití spony ve slovanských jazycích?

Co jsou to slovesné kondenzátory a jak se využívají?

Vyjmenujte faktory určující slovosled.

Jak se liší slovanské jazyky v oblasti přívlastku?

Co je to větná/členská negace? (uveďte příklady)

Jak se slovanské jazyky vyrovnávají s jevem „vykání“?

Čím se slovanské jazyky liší v oblasti kladení otázky?

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

KAPITOLA 6.: LEXIKOLOGIE A SLOVOTVORBA

VSTUPNÍ ZNALOSTI

- způsoby obohacování slovní zásoby
- mechanismus derivace

POJMOSLOVNÝ APARÁT

slovotvorný základ, slovotvorný formant, derivace, kompozice, multiverbizace, univerbizace, apelativizace proprií, abreviace, hybridizace, polysémie, kalkování, izolativnost, motivovanost, značkovost, onomastika, etymologie, lexikografie, sousloví, apoziční spřežka, přechylování, purismus

PŘEDMĚT ZÁJMU, DEFINICE

Slovní zásobu jazyka lze rozšiřovat přejímáním hotových slov z cizích jazyků, anebo tvorbou pojmenování z vlastních zdrojů – pomocí derivace nebo kompozice. Flexivní jazyky dávají jednoznačně přednost derivaci, polysyntetické – kompozici, izolativní – konstrukcím typu (čes.) *člen korespondent*, (pol.) *inżynier elektryk*, (rus.) *ковёр-самолёт*.

Derivace se účastní odvozovací základ a odvozovací formant. Slovo základové je nazýváno také fundujícím, motivujícím/nemotivovaným, značkovým. Samotná slovotvorba patří dílem do morfologie, dílem do lexikologie. Má také blízko k etymologii, tedy nauce o původu slov, onomastice, nauce o vlastních jménech neboli propriích, či lexikografii, která se zabývá sestavováním slovníků. S morfologií (naukou o tvarech) ji pojí to, že využívá nejmenší jazykové jednotky, které nesou samostatný význam (morfémy), avšak v tomto případě se nejedná o tvarotvorné formanty, ale o formanty slovotvorné. Díky slovotvorbě se obohacuje slovní zásoba (lexikon, lexikum) daného jazyka, vznikají nová pojmenování.

V každém slovanském jazyce existují slova značková (nemotivovaná) a slova utvořená (derivací nebo kompozicí), tedy motivovaná. Jen výjimečně je motivace vnějazyková (např. podmíněna snahou napodobit zvuk v přírodě); většina slov je motivována vnitrojazykově, a to slovotvorně (např. *topit* → *topič*), anebo sémanticky, na základě podobnosti, přenášení významu (*čočka, kohoutek, list, myš* aj.).

V procesu sémantického tvoření slov vznikají polysémní výrazy. Využívána je také apelativizace proprií, např. *Vandalové* byli ve středověku jedním z germánských kmenů, vandalové jsou také osoby se sklony bezdůvodně ničit objekty kolem sebe, výtržníci, chuligáni. Na pomezí tvoření slov a jejich přejímání se nachází kalkování, doslovný překlad cizích pojmenování, nejčastěji v podobě

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

kompozit. Slovní zásoba se rozrůstá také díky abreviaci (zkracování) nebo hybridizaci, která čerpá zároveň z vlastních i cizích zdrojů (např. *autoškola, autodílna, fotobuňka, minišaty, termoprádlo, elektrospotřebič* aj.).

Představa, že v jazyce nese každé slovo jeden význam a že naopak každému obsahu odpovídá jedno slovo, se v žádném slovanském jazyce nenaplňuje. Na jedné straně existují víceslovná (sdružená) pojmenování, na druhé – polysémní slova. Tzv. multiverbizace předpokládá víceslovné pojmenování, v němž jedno slovo je sémanticky (téměř) prázdné (např. *provést rekonstrukci = zrekonstruovat, provádět výzkum = zkoumat*). Opakem multiverbizace je univerbizace, kdy je příslušné sousloví nahrazeno jediným lexémem (např. *obývací pokoj = obývák, mobilní telefon = mobil, diplomová práce = diplomka*). Pokud multiverbáty souvisejí zpravidla s vyšší stylovou vrstvou jazyka, pak univerbáty – s jeho hovorovou až nespisovnou varietou.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Jak již bylo zmíněno, základním způsobem tvoření slov v jazyku flexivního typu je **derivace**. Z toho plyne, že většina slovanských slov by měla být výsledkem odvozování, a to z praslovanských zásob. V tomto ohledu se však slovanské jazyky různí.

Podle zdroje (Večerka, Meľnyčuk) ze substantivních neologismů, které vznikly v období 1945–1975, jsou složeniny zastoupeny ve východoslovanských jazycích a makedonštině v 18,5 až 24,5 % případů (v ostatních jazycích jde o 4–11 %). Ve východoslovanských jazycích vzniklo ve sledované době také 11 až 21 % zkratek (jinde – pouze 2,5–7,5 %). K nejvíce derivačním slovanským jazykům patří čeština, slovinština a chorvatština, přičemž poslední uvedený jazyk zaznamenal na konci 20. stol. silný vliv purismu. Naopak nejvíce lexikálních importů najdeme v polštině, ruštině, srbštině, bulharštině. Jak odlišně může vypadat obohacování slovní zásoby v češtině a polštině (popř. také v ruštině), je patrné i z následujících příkladů: *květ → květináč, kwiat / doniczka; déšť → deštník, deszcz / parasol; báseň → básník, wiersz / poeta; vlast → vlastenec, ojczyzna / patriota; číst → četba, czytać / lektura; řídit → ředitel / dyrektor, директор; noviny → novinář / журналист, muž → mužstvo / команда; posluchač → posluchárna / sala, audytorium, аудитория; létat → letadlo → letiště / аэропорт; hory + lézt → horolezec / alpinista, алпинист; daleko (jet) → dálnice / autorstrada, автострада*.

Ve slovní zásobě toho kterého jazyka se – logicky – projevuje jeho geografická poloha a kontakt s jinými jazyky. O příslušnosti některých slovanských jazyků k balkánskému jazykovému svazu už byla řeč v souvislosti s jinými rovinami jazykového systému. Dalším významným faktorem je společenská a kulturní orientace na konkrétní evropské velmoci, na sousední nebo vzdálené státy. V minulosti hrály významnou roli vzájemná příbuzenská provázanost evropských panovnických rodů, utilitární politické koalice a/nebo každodenní životní podmínky (reálie) spojené s cizí nadvládou – uherskou, ruskou, německou (pruskou, rakouskou), osmanskou, italskou, přechodně i francouzskou.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Nejvíce lexikálních výpůjček ve slovanských jazycích obecně pochází z řecké a latinské slovní zásoby (někdy je těžké určit, zda přímo, anebo zprostředkovaně skrze nějaký jiný, západoevropský jazyk; řečtina naopak vstřebala mnoho výrazů hebrejského původu). Toto zjištění není nijak překvapivé, vezmeme-li v úvahu skutečnost, že starověké Řecko a antický Řím jsou kolébkou evropské civilizace.

Dalšími zdroji byla maďarština, turečtina (jazyky ugrofinské, turkické, turkotatarské), germánské (němčina, angličtina, skandinávské), románské (italština, francouzština) aj. Se zmíněnou řečtinou je spojena slovanská náboženská terminologie, ale také filozofické, právnické a přírodovědné odborné pojmosloví. Teologické názvy řeckého původu se ke Slovanům dostaly již ve středověku, v době přijímání křesťanství z Byzance (2. pol. 9. stol. až konec 10. stol.). Tato slovní zásoba se stala součástí staroslověnštiny, prvního spisovného jazyka Slovanů (srov. *ang´elъ*, (*archi*)*jerějь*, (*archi*)*episkopъ*, *igemonъ* (vedle slovanského *vladyka*), *psalъmъ*, *trapeza* (oltář, stůl) aj. Z latiny pronikla slova: *ocьtъ* (*acetum*), *olъtarь*, *kъmotra* (*commater*), *mъnichъ* (*monachus* x jihovýchodoslovanské *kalug'erъ*, *crnorizьcь*), *mьša* (*missa*); vlivem latiny vznikl kalk *vьsemnogyjь* (*omnipotens* x *vьsedrьžitelь* řecky *pantokrator*); za rané germanismy lze považovat slova: *papežь*, *popъ*, *postъ* aj.

DÍLČÍ TÉMATA

Dalším jevem, který se sice netýká celého slovanského areálu, ale který stojí za to zmínit, je přítomnost v jazyce tzv. **apozičních** (přístavkových) **spřežek** neboli shodných substantivních přívlastků v pozici za rozvíjeným podstatným jménem. Tvoření těchto vícečlenných lexikálních jednotek je projevem izolativnosti, ke které ruština a polština inklinují v daleko větší míře než např. čeština. Zatímco čeština dává ve funkci atributu jednoznačně přednost adjektivům v prepozici nebo jednoslovným pojmenováním (*chladírenský vagón, jídelní vůz, dceřiná společnost, podnikatelský projekt/záměr, ministerský předseda* (*premiér*), *místostarosta, vedoucí oddělení, členské země, hrdinné město, ochranné brýle, exilový spisovatel, student medicíny, kalhotová sukně, rozkládací křeslo, kosmonautka, svaz zahrádkářů, vyklápěcí auto, univerzální pojem, výtvarník, čarodějnice, branec*, popř. *netýkavka nedůtklivá* atd.), ruština (východoslovanské jazyky), polština či bulharština tvoří dvojslovné názvy typu (rus.) *вагон-холодильник, общество-дочь, бизнес-план, страны-участницы, город-герой, очки-консервы, юбка-брюки, кресло-кровать, диван-кровать, женщина-космонавт, общество садоводов-любителей, писатель-эмигрант, студент-медик, солдат-новобранец, баба-яга;* běl. *вагон-рэстаран, крэсла-ложак, школа-інтэрнат; ukr. розрив-трава, штаб-квартира, інтернет-послуга;* pol. *wagon chłodnia, samochód wywrotka, wyraz wytrych, artysta malarz, miasto bohater, Baba Jaga,* bul. *вагон-есторант, министър-председател, заместник-кмет, началник-отдел* aj. Jiné bulharské slovní konstrukce typu *офис мениджър, бизнес секретарка, бизнес*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

английски (*език*), *ковид криза*, *спа център* zaujímají místo na pomezí hybridních jedno- a dvouslovných pojmenování pravidla psaní těchto slov zvlášť, nebo dohromady nehraje v tomto ohledu roli. Přístavkové spřežky jsou v češtině sice možné také, avšak pouze v botanické a zoologické terminologii a vznikly údajně v době národního obrození, podle ruského modelu (viz např. *čirůvka májovka* nebo *sýkora koňadra*).

Svědectvím výrazného flexivního typologického profilu češtiny jsou **jednoslovné lexikální jednotky**, nahrazované v jiných slovanských jazycích sdruženými pojmenováními. Díky zálibě v derivaci je komunikačně mimořádně úsporná česká anatomická, matematická, geometrická, ekonomická, dopravní a obecně technická, sportovní, vojenská a jiná terminologie: *stolička, žlučník, bránice, dvojnásobek, trojčlenka, násobilka, těžiště, dobírka, nadhodnota, pojistné, železnice, rychlík, lanovka, letectvo, letectví, ponorka, výbušnina, obec, cihel-na, plynárny, desátník, herectví, předklon, stojka* (rus. *коренной зуб, жёлчный пузырь, грудобрюшная преграда, двойное количество, тройное правило, таблица умножения, центр тяжести, прибавочная стоимость, наложенный платеж, страховой внос, железная дорога, скорый поезд, канатная дорога, воздушный флот, лётное дело, подводная лодка, кирпичный завод, газовой завод, младший сержант, актёрское искусство, наклон вперёд, поднимание ноги в сторону*; pol. *ząb trzonowy, woreczek żółciowy, przepona brzuszna, podwójna ilość, reguła trzech, tabliczka mnożenia, środek ciężkości, przesyłka za pobraniem, wartość dodatkowa, składka ubezpieczeniowa, kolej żelazna, pociąg pospieszny, kolej linowa, flota powietrzna, łódź podwodna, materiał wybuchowy, teren zabudowany, sztuka aktorska* (*aktorstwo*), *skłon do przodu, stanie na rękach*). Můžeme sem přiřadit také názvy reálií spojených s praktickým životem, srov. *bydliště / место жительства / miejsce zamieszkania; hřiště / детская площадка / plac zabaw; stravenka / талон на питание / bon żywieniowy, talon na wyżywienie* atd. Obratně si čeština počíná také v oblasti zlomků: *třetina, čtvrtina, šestina, desetina* (rus. *одна шестая, о. десятая*; pol. *jedna trzecia, j. czwarta, j. szósta, j. dziesiąta*).

Analytismus jazyka se projevuje přítomností **verbo-nominálních** analytických spojení: *klamat / вводить в заблужление / wprowadzać w błąd; zavádět / в. в жизн / w. życie; selhávat / давать осечку / odmawiać posłuszeństwa; tvářit se / делать вид / robić, sprawiać wrażenie; informovat se na… / навести справку о… / zaczerpnąć informacji; všímat si něčeho / обращать внимание на… / zwracać uwagę na…; analyzovat, kritizovat / подвергать анализу, п. критике / pod-dawać analizie, p. krytyce; uplatňovat se / znajdować zastosowanie; uzdravovat se / wracać do zdrowia; pokutovat někoho / подвергать штрафу кого / udzielić kary komuś; připíjet někomu / поднимать бокал за кого / wznieść toast za kogoś; rozhodovat / принимать решение / podejmować decyzję; sprchovat se / прини-мать душ / brać prysznic; napadat (o myšlence) / приходить на ум, п. в голову / przychodzić do głowy; žasnout /*

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

приходить в изумление; panikařit / wpadać w popłoch; trénovat, sportovat / проводить трени-ровку / uprawiać sport; přistávat / проводить посадку / (o lodi) przybijać do brzegu; zpochybnit / ставить под сомнение / podać w wątpliwość… Za příklady multiverbizace v jiném jazyce než v češtině lze považovat tato sousloví: *tak(to) / w ten sposób (таким образом), dosud / do tej pory (до сих пор), objektivní činitelé / czynniki natury obiektywnej,* (prezident) *vyznamenal… / dokonał dekoracji; vztahy se změnily / stusunki uległy zmianie, jeho zdravotní stav se zhoršil / jego stan zdrowia uległ pogorszeniu, krize se prohloubila / kryzys uległ pogłębieniu, olypiáda skončila / olimpiada dobiegła końca, soud rozhodl / sąd podjął decyzję, neuvědomoval si / nie zdawał sobie sprawy* atd.

K rysům flexivních jazyků patří rovněž **přechylování**. Přechylování je druhem deri-vace. Každý jazyk má k tomuto účelu vymezený soubor prostředků (slovotvorných morfémů), z nichž nejfrekventovanější je sufix -ka. Zcela běžné je tvoření ženských verzí národností, v případě příjmení, funkcí či profesí se přechylování liší jazyk od jazyka. Kromě přípony -ka jsou využívány např. formanty: čes. -yně, -ová, srb./chor.-ica, -inja, bul. -ачка, -ичка, -иня, -ойка atd. Zatímco polština názvy méně prestižních profesí běžně přechyluje (*sprzątaczka, ekspedientka, fryzjerka, kosmetyczka, nauczycielka*), v jiných případech se tomuto jevu vyhýbá (*była wybitnym lekarzem, zmarła znana pedagog, została farmaceutą; pani minister, pani profesor, kobieta prezy-dent, kobieta premier*).

Specialitou ruštiny je pro změnu záliba v **abreviaci** a snaha *vytvářet* – na jejím prin-cipu – různá zkratková pojmenování: *filozofická fakulta / филфак, potraviny / продмаг (продовольственный м.), nájemné / квартплата (кварнирная п.), obytná plocha / жилплощадь (жилищная п.), náhradní díly / запчасти (запасные ч.), zplnomocněnec / полпред (полномочный представитель), spořitelna / сберкасса* (*сберегательная к.*), *proděkan / замдекана (заместитель декана, pol. dziekan do spraw…*).

Turečtina – jazyk osmanských panovníků na Balkánském poloostrově – se pode-psala na jihoslovanské slovní zásobě nejen přejímáním „hotových" **turcismů**, ale také tureckých slovotvorných formantů. Pro jihoslovanské jazykové prostředí (v Bulharsku, Severní Makedonii, Srbsku, Bosně a Hercegovině, Černé Hoře či Chorvatsku) je příznačný velký podíl tureckých výrazů ve slovní zásobě. Obdobně je na tom řečtina či albánština.

Nutno poznamenat, že většina těchto výpůjček nepocházela ze spisovné turečtiny, ale spíše z její běžně mluvené variety, z dialektů. Počet turcismů se – v závislosti na tom kterém jihoslovanském jazyce – odhaduje na 3–8 tisíc. Turcismy jsou relativně staré, dobře adaptované a zcela zdomácnělé. Nesouvisejí pouze s náboženským životem (islámskou vírou), ale staly se neodlučnou součástí kultury, folkloru, gastronomie, vedení domácnosti, uspořádání společnosti, dokonce vztahů v rodině. Ani významný jazykovědec a sběratel lidové slovesnosti Vuk Karadžić v době srbského (jihoslovanského)

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

národního obrození nepovažoval turcismy za něco, co by rodící se národní srbský (srbocharvátský) jazyk nějak ohrožovalo. Občasné snahy např. srbských intelektuálů v meziválečném období či chorvatských puristů v 90. letech 20. stol. vymýtit tuto složku domácí slovní zásoby nebyly ani trvalé, ani důsledné. Ve všech jihoslovanských jazycích (snad kromě slovinštiny) jsou četné lexikální výpůjčky z turečtiny buď jedinými, bezekvivalentními lexémy (srov. srb., většinou také chor. *šećer*, mak. *шеќер* x bul. (та) *захар* (čes. cukr), *bakar* (měď), *čelik* (ocel), *čamac* (člun), *badem* (mandle, mandloň), *alat* (nářadí), *bubreg* (ledvina), *čarapa* (punčocha, ponožka), *džep* (kapsa), *jastuk* (polštář), *jogurt*, *kutija* (krabice), *majmun* (opice), *pamuk* (bavlna), *rakija* (pálenka, kořalka), *duvan*, *duhan* (tabák), *boja* (barva), *mušterija* (zákazník), *limun* (citrón) či *sapun* (mýdlo) aj.), anebo fungují jako rovnoprávná synonyma ke slovanským slovům (*odžak* vedle *dimnjak* (komín), *sat* (*sahat*) vedle *čas*, *časovnik* (hodiny, hodinky), *bašta* vedle vrt (zahrada), *sirće* vedle *ocat* (ocet), *komšija* vedle *sused/susjed*, *kašika* vedle *žlica* aj.). Některá slova tureckého původu mají expresivní náboj: *sevdah* vedle neutrálního *ljubav, dušman/dušmanin* vedle *neprijatelj, protivnik*. Turcismy najdeme obvykle v oblasti kulinářské terminologie (*ćevap, alva/халва, baklava, burek, čorba; džezva, tepsija* (pekáč), *mehana/механа/мејана* (hospoda)), tradičních řemesel (*abadžija* (krejčí), *samardžija* (sedlář, koželuh)) či v náboženské sféře (*džamija, šerijat, sunet, ramazan/рамадан, raja*) a jsou součástí spisovné, nebo nespisovné vrstvy jazyka (*džabe* (zdarma, zbytečně); *para* vedle *novac* (peníze, ale bul., mak. pouze *пари*). Pokud jde o zmíněné turecké slovotvorné prostředky, nutno uvést zejména sufixy: -ana/-ана, ija/-ия/-ија, -lija/-лия/-лија, -luk/-лук/-лък, -čija/-чия/-чија, -džija/-джия/-џија. Turecká slova umožňují další derivaci, tedy lze od nich odvozovat slova pomocí domácích (slovanských) afixů, např. srb. *džep* (kapsa) → džeparac (kapesné), *odžak* (komín) → *odžačar* (kominík), *šamar* (facka) → *ošamariti* (nafackovat), *komšija* (soused) → *komšijka* (sousedka), *boja* (barva) → *bojadisati* (barvit), *bojadisan* (na/obarvený), *majmun* (opice) → *majmunisati* (opičit se), bul. мустаци (knír) → *мустакат* (mající knír, s knírem), *джам* (okno), *джамджия* (výrobce oken) → *Джамджиев* (příjmení), *боклук* (smetí, odpadky) → *боклучен остров* (ostrov vzniklý z odpadků) atd. Titul „chadži" (bul. *хаджи*, srb. a mak. *хаџи*), který sloužil k oslovení muže, jenž vykonal pouť na svaté místo – do Mekky (v případě muslimů) nebo do Jeruzaléma (v případě křesťanů), se stal součástí obecných adjektiv či příjmení typu: *хаджийски, хаџијски, Хаджийски, Хаџијски*.

SHRNUTÍ

Ideální situace vyjádřená lakonicky rovnicí 1 lexém = 1 sémém je fikcí. Naivní je také představa, že lexikon slovanských jazyků vznikal výhradně z domácích (praslovanských) zdrojů. Každý jednotlivý jazyk je třeba posuzovat v kontextu jazykové situace na širším území a v politických souvislostech, které v minulosti utvářely společenství mluvčích daného jazyka. Typologické vlastnosti slovanské jazykové větve pochopitelně předurčily mechanismy obohacování slovanské slovní zásoby, proto společným rysem slovanských jazyků je tvoření slov adičními postupy (derivací, pomocí afixů). Nicméně další okolnosti jejich vývoje způsobily, že vedle slovotvorných univerzálií nacházíme i specifika. K těmto odlišnostem patří např. ruská izolativnost, asymetrie v oblasti jednoslovných

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

a víceslovných pojmenování, nerovná tendence k multiverbizaci či abreviaci, nestejná schopnost a vůle přechylovat, a hlavně různý vztah k lexikálním přejímkám.

OTÁZKY A ÚKOLY:

Který způsob obohacování slovní zásoby je pro slovanské jazyky nejtypičtější?

Uveďte příklady zdomácnělých lexikálních výpůjček z řečtiny a latiny.

Který neslovanský (neindoevropský) jazyk ovlivnil slovní zásobu jihoslovanských jazyků?

Co jsou to apoziční spřežky, s kterým jazykovým typem se pojí a v kterých jazycích jsou frekvento-vané?

Uveďte příklady na multiverbizaci a víceslovná pojmenování v polštině a ruštině.

Co jsou to verbo-nominální (analytické) konstrukce? (uveďte příklady)

Rozveďte téma přechylování a zkracování ve slovanských jazycích.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

POUŽITÁ LITERATURA

BĚLIČOVÁ Helena, 1998, *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha UK.

BĚLIČOVÁ Helena, SEDLÁČEK Jan, 1990, *Slovanské souvětí*. Praha: Academia.

BĚLIČOVÁ Helena, UHLÍŘOVÁ Ludmila, 1996, *Slovanská věta*. Praha: Euroslavica.

DALEWSKA-GREŃ Hanna, 1997, *Języki słowiańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ Júlia, 2014, F*onologický system slovanských jazykov z typologického hľa-diska*. Prešov: PU.

ESČ: (KARLÍK Petr, NEKULA Marek, PLESKALOVÁ Jana (eds.), 2002, *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.

КОНЕСКИ Блаже, 1982, *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

КУЦАРОВ Иван, 2003, *Этюды по славистике*. Пловдив: Призма.

KUFNEROVÁ Zlata, 1990, *Stručná mluvnice bulharštiny*. Praha: Academia.

LOTKO Edvard, 1981, *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: UP.

LOTKO Edvard, 1997, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny (Soubor statí)*. Olomouc: Univerzita Palackého.

MAREŠ František Václav, 1999, *Makedonská gramatika*. In: Hora Karel, *Makedonsko-český slovník*. Praha: Euroslavica.

MISTRÍK Jozef et al. (eds.), 1993, *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor.

МОЛЛЕ Кунка, 2004, *Кратка граматика на българския език за чужденци*. София: СЕМА РШ.

МРАЗЕК Роман, 1990, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков*. Brno: UJEP.

OCZKOWA Barbara, SZCZEPAŃSKA Elżbieta, KWOKA Tomasz (eds.), 2011, *Słowiańskie języki literackie (rys historyczny).* Kraków: UJ.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

РАДИЋ Првослав, 2001, Ту*рски суфикси у српском језику (Са освртом на стање у македоском и бугарском)*. Београд: САНУ.

PALEK Bohumil (ed.), 1975, *Lingvistické čítanky III.* Typologie. Praha: SPN.

СЕЛИМСКИ Людвиг, *Турски елементи в българското словообразуване.* In *Южнославянские языки*. Болгарский. УДК 811.163.2, с. 319-329.

СТАМЕНОВ Максим, 2011, *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изд. Изток-Запад.

STIEBER Zdzisław, 1979, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. (2 vyd.) Warszawa: PWN.

VEČERKA Radoslav, 2006, *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha: UP, Euroslavica.

ŽAŽA Stanislav, 1999, *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Brno: MU.

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
UNIVERSITY OF OSTRAVA
Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union